

Seleucia

Sayı VII - 2017

Olba Kazısı Serisi

Seleucia VII

Olba Kazısı Serisi

Seleucia editörler kurulu, destekleri için Mersin Bölge Sulama Kooperatifleri Birliği Başkanı Ersin Akdoğan'a şükranlarını sunar.

The Editorial Board of *Seleucia* expresses their gratitude for the support of the President of the Irrigation Cooperatives' Union of Mersin Region, Mr. Ersin Akdoğan.

Seleucia VII

Olba Kazısı Serisi

Seleucia, uluslararası hakemli dergidir ve her yıl Nisan - Mayıs ayında bir sayı olarak basılır. *Seleucia* Dergisi, Sayı VI - 2016'dan itibaren ULAKBİM'de taranmaktadır. Yollanan alışmalar, giriş sayfalarında belirtilen yazım kurallarına uygunsa yayınlanır, çalışması yayınlanan her yazar, çalışmanın baskı olarak yayınlanmasını kabul etmiş ve telif haklarını *Seleucia* yayınına devretmiş sayılır. *Seleucia* kopya edilemez ancak dipnot referans gösterilerek yayınlarda kullanılabilir.

Seleucia, uluslararası hakemli dergidir ve her yıl Nisan - Mayıs ayında bir sayı olarak basılır. Yollanan çalışmalar, 7. sayfada belirtilen yazım kurallarına uygunsa yayınlanır, çalışması yayınlanan her yazar, çalışmanın baskı olarak yayınlanmasını kabul etmiş ve telif haklarını *Seleucia* yayınına devretmiş sayılır. *Seleucia* kopya edilemez ancak dipnot referans gösterilerek yayınlarda kullanılabilir.

Seleucia Dergisi, Sayı VI - 2016'dan itibaren ULAKBİM'de taranmaktadır.

Editörler

Emel Erten
Diane Favro
Murat Özyıldırım
Tuna Akçay

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Halit Çal
Prof. Dr. Çiğdem Dürüşken
Prof. Dr. Efrumiye Ertekin
Prof. Dr. Emel Erten
Prof. Dr. Diane Favro
Prof. Dr. Turhan Kaçar
Prof. Dr. Gülgün Köroğlu
Prof. Dr. Erendiz Özbayoğlu
Prof. Dr. Aygül Süel
Prof. Dr. Harun Taşkiran
Prof. Dr. Fikret K. Yegül
Doç. Dr. Sedef Çokay-Keççe
Doç. Dr. Sema Sandalcı
Doç. Dr. Hacer Sibel Ünalın
Yrd. Doç. Dr. Figen Çevirici-Coşkun
Yrd. Doç. Dr. Merih Ereğ
Yrd. Doç. Dr. Deniz Kaplan
Yrd. Doç. Dr. Fikret Özbay
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Murat Özgen
Yrd. Doç. Dr. Muammer Ulutürk
Öğr. Gör. Dr. Tuna Akçay
Dr. Vujadin Ivanisevic

Seleucia
Olba Kazısı Serisi VII
Sayı: 7

ISSN: 2148-4120

Kapak Tasarım

Tuna Akçay

Yazışma Adresi

Okt. Murat Özyıldırım
Mersin Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü, Çiftlikköy Kampüsü, 33343,
Mersin - Türkiye
Tel: 00 90 324 361 00 01 - 4735
E – posta: muratozyildirim@mersin.edu.tr

Adres

Homer Kitabevi ve Yayıncılık Ltd. Şti.
Yeni Çarşı Caddesi, No: 52
Galatasaray, Beyoğlu, 34433, İstanbul
Tel: 0212 249 59 02
www.homerbooks.com
e-mail: homer@homerbooks.com

Baskı

Dijital Düşler Basım San. Ve Tic. A.Ş.
Nato Cad.Çınarlı Sok. No: 17
34418 Seyrantepe/Kağıthane
0212 279 64 44
Sertifika No: 12922

Dağıtım

Homer Kitabevi ve Yayıncılık Ltd. Şti.
Yeni Çarşı Caddesi, No: 52
Galatasaray, Beyoğlu, 34433, İstanbul
Tel: 0212 249 59 02

Seleucia | Sayı 7 | Nisan - Mayıs 2017

Olympos Kazılarında Bulunan Aydınlatma Gereçleri

Lighting Devices from Olympos Excavation

B. Yelda Olcay Uçkan - Muradiye Öztaşkın

11

Arkeolojik Kazılar Işığında Olba Tiyatrosu:
Ön Sonuçlar

*The Preliminary Results on the Olba Theater in
the Light of Archaeological Excavations*

Emel Erten - Deniz Kaplan

29

Olba Manastırı Kuzey Kilisesi'nden
(*Diakonikon*) Bizans Dönemi *Opus Sectile*
Taban Döşemesi

*The Opus Sectile Floor of the Diaconikon of the
Northern Church - Monastery of Olba*

Murat Özyıldırım - Yavuz Yeğin

47

Olba'da Bulunan Sikkeler Işığında Kentin
Erken Yerleşim Tarihi

*The Early History of Olba in the Light of Coin
Finds*

Tuna Akçay

69

Olba Tiyatro Kazısı Cam Kadeh
Buluntuları

*Glass Goblet Finds from Olba Theater
Excavations*

Emel Erten - Emine Akkuş Koçak

89

Olba Kazısı'nda Ele Geçen Hellenistik
Dönem'e Ait Bir Sepet Kulplu Amphora
Parçası

*Hellenistic Basket Handled Amphora Fragment
from Olba Excavations*

Erkan Alkaç

113

Sikke Buluntuları Bağlamında Olba'da
II. Constantius Dönemi

*Olba During the Reign of Constantius II in the
Context of Coin Finds*

Emel Erten

129

Klazomenai Karantina Adası Kuzey
Yamacı Kazılarında Ele Geçen Oturan
Çıplak Genç Kız Figürinleri

*Sedantary Naked Young Female Figurines
Obtained From The Excavations In The North
Slope of Klazomenai Karantina Island*

Aslıhan Özbay

147

Karabel Asarcık'taki Sion Manastırı Mezar
Odası ve Bizans Lahitleri

*The Burial Chamber and Early Byzantine
Sarcophagi in the Sion Monastery at Karabel
Asarcık*

Bülent İşler

161

Mimari Plastik Veriler Işığında Erken
Bizans Döneminde Side'de Sütunlu
Caddelerin Onarımı

*The Repairs of the Early Byzantine Colonnaded
Streets of Side in the Light of Architectural
Decoration Finds*

Şener Yıldırım

187

Karantina Adası Kuzey Yamacı Kazıları
Stratigrafik Değerlendirmesi ve Hellenistik
Dönem Pişmiş Toprak Figürinler

*Klazomenai Karantina Island North Slope
Excavation Stratigraphy and The Terracotta
Figurines Of The Hellenistic Period*

Fikret Özbay - Aslıhan Özbay

207

Erken Hıristiyanlık Döneminde
Zephyrion/Zephyrium

Zephyrion/Zephyrium in Early Christian Period

Murat Özyıldırım - Muzaffer Yılmaz

225

Erken Hıristiyan Literatüründe Yahudiler ve Anti-Semitizm

Jews And Anti-Semitism in Early Christian Literature

Ulaş Töre Sivrioğlu

235

Zeus Labraundos Kutsal Alanı Su Kompleksi Kazıları Cam Buluntuları

Glass Finds from Water Complex in the Sanctuary of Zeus Labraundos

Ömür Dünya Çakmaklı

279

Tripolis'teki 6 No.lu Kaya Mezarı

Rock-cut Tomb Number 6 in Tripolis

Sabri Arıcı - AYTEKİN ERDOĞAN

297

Seyitömer Höyük Hellenistik Dönem

Balık Tabakları

Hellenistic Fish Plates from Seyitömer Höyük

FIGEN ÇEVİRİCİ COŞKUN

325

Aşağı Salat Höyüğü'nden Cam At

Rhytonu

A Glass Horse Rhyton From Aşağı Salat Höyük

S. YÜCEL ŞENYURT - EMEL ERTEN - İLKAY AKLAN

345

Kuva-yi Milliye Müzesi'nden Bir Grup

Gümüş Venedik Sikkesi

A Group Of Silver Venetian Coins From The

Kuva-yi Milliye Museum

CEREN ÜNAL

363

Direkli Mağarası Epi-paleolitik Dönem Yaşamsal Alan Düzenlemeleri Üzerine Bir Değerlendirme

An Assessment on The Arrangement of The Living Areas in the Epi-paleolithic Period of

Direkli Cave

CEVDET MERİH EREK

377

Orta Aras Havzası'nda Bir Orta Tunç Çağı Kalesi: Çalgüney

A Middle Bronze Age Castle in Middle Aras Basin: Çalgüney

AYHAN YARDIMCIEL - EMİNE GİZLENCİ

397

Olba Akropolisi Kuzey Kule Kazısından Ele Geçen Karbonize Ahşap Malzemenin Anatomik Analizi

Anatomical Analysis of Carbonized Wood Material Obtained from Olba Acropolis North

Tower Excavation

BARBAROS YAMAN - ALI AKIN AKYOL - EMEL ERTEN

411

Olba Kazısı Tiyatro Seramik Buluntuları

Arkeometrik Çalışmaları

The Archaeometric Research on the Pottery Finds from the Theater at Olba

ALI AKIN AKYOL - SAFİYE AYDIN

421

Kitap Tanıtımı

Book Review

Ömer Özyiğit'e Armağan – Studies in Honour of Ömer Özyiğit

EMEL ERTEN

439

Kudüs: Bir Şehrin Biyografisi

MURAT ÖZYILDIRM

447

PRAEFATIO

Editörler kurulu olarak *Seleucia*'nın yedinci sayısını (2017) sizlere sunmaktan mutluluk duymaktayız. Ayrıca, dergimizin TÜBİTAK'a bağlı ULAKBİM tarafından TR indeksinde bilimsel dergi olarak 6. sayısından (2016) başlayarak taranmaya hak kazanmış olması hepimiz için gurur kaynağı olmuştur. Bu başarıyı yazarlarımıza, dostlarımıza, Homer Kitabevi'nin katkılarına ve aynı zamanda Olba kazı ekibine borçluyuz.

Geniş bir zaman dilimine ait malzeme ve sonuçları içeren *Seleucia*'nın bu yılki yedinci sayısını da beğeneceğinizi ümit etmekteyiz. Alışlageldiği gibi, bu sayıda da Olba kazılarına ait malzemenin de tanıtıldığı birçok makale yer almaktadır.

Seleucia'nın yedinci yılında yayın hayatını sürdürmesinde katkıları olan yazarlarımıza, okuyucularımıza, bizi destekleyen dostlarımıza, Homer Kitabevi'ne ve değerli sahibi Ayşen Boylu ve dergimizin yayına hazırlanmasında sabır ve özveriyle çalışan Sinan Turan'a teşekkürlerimizi sunarız.

Editörler:

Prof. Dr. Diane Favro

Prof. Dr. Emel Erten

Okt. Murat Özyıldırım (MA)

Dr. Tuna Akçay

PREFACE

The editorial board is glad to present the seventh issue (2017) of *Seleucia* and proud to announce that our journal was recognized by ULAKBİM of the Scientific and Technological Research Council of Turkey (TÜBİTAK) as a TR Index Scientific Journal starting from the sixth issue (2016). We owe this success to our contributors, friends and Homer Books as well as the archaeological excavation team of Olba.

We hope you would be interested in and enjoy the seventh issue of *Seleucia* containing articles presenting material and results from a large scope of time. As usual, in this issue you will find a number of articles that will present the material from Olba excavations.

We wish to express our gratitude for our contributors, friends and Homer Books and its owner Ayşen Boylu and Sinan Turan for their patient and considerate manner during the preparation of our journal.

Editors:

Prof. Dr. Diane Favro

Prof. Dr. Emel Erten

Okt. Murat Özyıldırım (MA)

Dr. Tuna Akçay

Olba Kazısı Serisi

Seleucia

Makale Başvuru Kuralları

Seleucia, Olba Kazısı yayını olarak yılda bir sayı yayınlanır. Yayınlanması istenen makalelerin en geç Şubat ayında gönderilmiş olması gerekmektedir. *Seleucia*, arkeoloji, eski çağ dilleri ve kültürleri, eski çağ tarihi, sanat tarihi konularında yazılan, daha önce yayınlanmayan yalnızca Türkçe, İngilizce çalışmaları ve kitap tanıtımlarını yayınlır.

Yazım Kuralları

Makaleler, Times New Roman yazı karakterinde, word dosyasında, başlık 12 punto, baş harfleri büyük harf, metin 10 punto, dipnot ve kaynakça 9 punto ile yazılmalıdır. Çalışmada ara başlık varsa, bold ve küçük harflerle yazılmalıdır. Türkçe ve İngilizce özetler, makale adının altında 9 punto olarak ve en az iki yüz sözcük ile yazılmalıdır. Özetlerin altında İngilizce ve Türkçe beşer anahtar sözcük, 9 punto olarak “anahtar sözcükler” ve “keywords” başlığının yanında verilmelidir.

- Dipnotlar, her sayfanın altında verilmelidir. Dipnotta yazar soyadı, yayın yılı ve sayfa numarası sıralaması aşağıdaki gibi olmalıdır.
Demiriş 2006, 59.
- Kaynakça, çalışmanın sonunda yer almalı ve dipnottaki kısaltmayı açıklamalıdır.

Kitap için:

Demiriş 2006 Demiriş, B., Roma Yazınında Tarih Yazıcılığı, Ege Yay., İstanbul.

Makale için:

Kaçar 2009 Kaçar, T., “Arius: Bir ‘Sapkın’ın Kısa Hikayesi”, Lucerna Klasik Filoloji Yazıları, İstanbul.

- Makalede kullanılan fotoğraf, resim, harita, çizim, şekil vs. metin içinde yalnızca (Lev. 1), (Lev. 2) kısaltmaları biçiminde “Levha” olarak yazılmalı, makale sonunda “Levhalar” başlığı altında sıralı olarak yazılmalıdır. Bütün levhalar, jpeg ya da tift formatında 300 dpi olmalıdır. Alıntı yapılan levha varsa sorumluluğu yazara aittir ve mutlaka alıntı yeri belirtilmelidir.
- Latince - Yunanca sözcüklerin yazımında özel isimlerde; varsa Türkçe ek virgülle ayrılmalı, örneğin; Augustus’un, cins isimler italik yazılmalı, varsa Türkçe ek, italik yapılmadan sözcüğe bitişik yazılmalıdır, örneğin; *caveanın*.
- Tarih belirtilirken MÖ ve MS nokta kullanılmadan, makale başlıkları ile yazar ad ve soyadlarında sadece baş harfler büyük harf olarak yazılmalıdır.

Olba Excavations Series

Seleucia

Scope

Seleucia is annually published by the Olba Excavations Series. Deadline for sending papers is February of each year. *Seleucia* features previously unpublished studies and book reviews on archaeology, ancient languages and cultures, ancient history and history of art written only in Turkish or English.

Publishing Principles

Articles should be submitted as word documents, with font type Times New Roman, font sizes 12 points for headings (first letters should be capitalized), 10 points for text, and 9 points for footnotes and references. Abstracts written in both Turkish and English should appear below the name of the article, should be of size 9 points and the minimum word count is 200 words. Below the abstracts, a minimum of 5 keywords for both languages should be included (of size 9 points) below the headings “anahtar sözcükler” and “keywords”.

- Footnotes should be given under each page. The ordering of author surname, year of publication and page number should be as follows:
Demiriş 2006, 59.
- The reference list should appear at the end of the study and should explain the abbreviation given in the footnote.

Book format:

Demiriş 2006 Demiriş, B., Roma Yazınında Tarih Yazıcılığı, Ege Yay., İstanbul.

Article format:

Kaçar 2009 Kaçar, T., “Arius: Bir ‘Sapkın’ın Kısa Hikayesi”, Lucerna Klasik Filoloji Yazıları, İstanbul.

- Photographs, pictures, maps, drawings, figures etc. used in the article should be referred to in the text as (Fig. 1), (Fig. 2) as abbreviations, and an ordered list of these items should appear at the end of the article under the heading “Figures”. All figures should be in JPEG or TIFF format with 300 dpi. If there are figures cited, the responsibility lies with the author and citation should be explicitly given.

Erken Hıristiyan Literatüründe Yahudiler ve Anti-Semitizm

Ulaş Töre Sivrioğlu*

Öz

Yahudilikten doğan bir din olmasına rağmen, erken asırları boyunca Hıristiyanlığın, Yahudiler ve Yahudilikle olan ilişkisi hayli gerilimli olmuştur. Yahudi seçkinlerinin İsa'nın Mesihlik iddiasını kabul etmemeleriyle başlayan bu süreç, Yahudilerin veya onların seçkinlerinin İsa'nın çarmıha gerilmesinde rol oynadıkları ithamları nedeniyle gerçek bir antagonizmaya dönüşmüştür. Benzer çatışmaların Hıristiyanlığın ilk tebliğ yıllarında havariler ile Yahudi toplulukları arasında yaşanan gerilimler sonucunda tekrarlanması, Hıristiyanlar ile Yahudiler arasındaki bağların kopmasına ve Erken Hıristiyan yazınında "anti-Yahudi" bir söylem oluşmasına neden olmuştur. Her ne kadar bazı Hıristiyanlık tarihi uzmanları, Erken Hıristiyanlığın Yahudilerle değil, Yahudi diniyle bir mücadele içinde olduğunu ve bu nedenle Erken Hıristiyan yazarların "anti-semitist" olarak kabul edilemeyeceklerini ileri sürmekteyseler de, Erken Hıristiyan metinlerine topluca bakıldığında, bir din olarak Yahudiliği eleştirmenin ötesine geçen yorumlarla da karşılaşabildiği görülmektedir. Özellikle Hıristiyanlığın, Yahudi kökenli olmayan halklar (*gentiles*) arasında yayılmasıyla Pagan gelenekte de hâlihazırda var olan Yahudi karşıtı bazı önyargıların Hıristiyan yazınına da sızdığı düşünülmektedir. Dönemlere veya bireylere göre farklılık taşımakla birlikte Erken Hıristiyan yazınındaki Yahudi karşıtı söylemler, sonraki asırların Hıristiyan bilincinde, Yahudiler ve Yahudi geleneklerini terk etmeyen Hıristiyanlar (*Judaizer*) aleyhine bir tavır oluşmasına sebebiyet vermiştir. Başlangıçta görece mutedil olan ve sadece söylem düzeyinde kalan anti-semitist tavrın, Roma İmparatorluğunun Hıristiyanlaşmasıyla birlikte dilinin giderek sertleştiği ve fikirsel bir reddiyeden eylemsel bir aşamaya dönüştüğü görülmektedir. Bu çalışmada, Erken Hıristiyan yazarların

* Öğr. Gör. Dr. Ulaş Töre Sivrioğlu, Bandırma On Yedi Eylül Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, E-Posta: toresivrioglu@hotmail.com.

“anti-semitist” bir dil geliştirirken izledikleri yol merceğe altına alınmış ve bu gelişimin sonraki Hıristiyan ve Yahudi nesillere olan etkileri üzerinde durulmuştur. Erken Hıristiyan yazınında Yahudi algısının bir bütün olarak anlaşılması için de başta kanonik İnciller ve apostolik metinler olmak üzere, Kilise Babalarının reddiyelerinden apokrif eserlere kadar 6.asır öncesinde kaleme alınmış belli başlı Hıristiyan metinleri gözden geçirilmiştir. Böylece özellikle Ortaçağ Avrupa’sında daha güçlü biçimde karşımıza çıkacak olan Yahudi aleyhtarlığının kökenlerine bir ışık tutulmak istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yahudilik, Yahudiler, Erken Hıristiyanlık, Anti-Semitizm, Anti-Yahudilik.

Jews And Anti-Semitism in Early Christian Literature

Summary

Despite having emerged from Judaism, Christianity had highly rigid relations with Jews and Judaism through the early centuries. Having begun with the Jewish elite’s refusal of Jesus’ claim of being the “Messiah”, this period turned into real antagonism due to the fact that Jews and Jewish elite were accused of having played a role in the crucifixion of Jesus. Repetition of similar conflicts in consequence of the tension between the apostles and Jewish communities in the early years of Christianity caused a rupture in relations between Christianity and Jews and developed an “anti-semitic” discourse in the early Christian literature. Although some historians allege that early Christianity was not a struggle with the Jewish people but with Judaism, and thus early Christians can not be recognised as “anti-semites”; reviewing early Christian texts en masse we can encounter some comments that overreach criticising Judaism as a religion. Especially with the spread of Christianity among people who were not Jewish (*gentiles*), it is thought that some prejudices having already existed in pagan tradition penetrated into Christian literature. Although varying depending on different eras and individuals, antisemitic statements in early Christian literature caused a negative attitude in Christian consciousness in following centuries against Jews and Christians who refused to leave Jewish customs (*Judaizer*). It is seen that anti-semitic attitude that had been relatively mild and only verbal early on, gradually became severe in language and altered from ideological refutation to an operational stage with the evangelization of the Roman Empire. In this study, we examined the way that early Christian writers followed in

developing an “anti-semitic” language and we emphasized the effects of this development on subsequent Christian and Jewish generations. In order to clarify the Jewish perception in early Christian literature, especially Canonic Bibles and Apostolic texts, certain texts from Church Fathers’ apologies to apocryphal texts which were written before the 6th century were reviewed. Thus hostility towards Jews that would be experienced more violently in Medieval Europe was aimed to be illuminated.

Keywords: Judaism, Jews, Early Christianity, Anti-Semitism, Anti-Judaism.

Giriş

Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğunun resmi dini olarak kabul edildiği 4. asır Yahudiler için karanlık bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilmektedir¹. Bu tarihten itibaren Geç Antik Çağ ve Ortaçağ boyunca Yahudiler için yeryüzüdeki en sorunlu bölge Hıristiyan dünyası olacak, Yahudiler genellikle Müslüman veya Papalık ile sorunlu olan Hıristiyan ülkelere göç etmeyi tercih edeceklerdir². Elbette Yahudilere dönük baskıların Hıristiyanlıkla başladığı iddia edilemez. Uzun tarihleri boyunca Yahudiler, Assur saldırıları, Bâbil sürgünü, Romalıların tapınaklarını yıkmaları gibi “dramatik” olaylarla karşılaşmışlardır. Ancak ne Assur-Bâbil gibi Ön Asya güçlerinin ne de Pagan Roma İmparatorluğunun Yahudilere dönük kategorik bir baskı politikasına sahip oldukları ileri sürülebilir. Adı geçen hegemonik güçlerin kendi egemenliklerine karşı koyan tüm unsurlara karşı benzer sürgün ve baskı siyasetleri izledikleri bilinmektedir³. Ayrıca Bâbillerin, Perslerin veya Romalıların, Yahudi din ve kültürünün gelişmesini egelleyecek herhangi bir kısıtlama çabası içinde oldukları da söylenemez. Tam aksine Bâbil’e sürülen Yahudiler burada Pers hâkimiyeti boyuncakültürel gelişimlerini sürüdürüp büyük derlemeler oluşturduken⁴; Roma dünyasının hemen her noktasında Hıristiyanlığın yayılımına kadar sinagoglar inşa edilmeye devam edilmişti⁵. Sistematik Yahudi aleyhtarlığını Hellenistik Çağ’dan itibaren başlatma eğiliminde

1 De Lange 1987,34-35.

2 De Lange 1987,38-41.

3 Berossus, 1978, 25; Çilingiroğlu 1983, 311-323.

4 De Lange 1987,22.

5 Levine 2006, 519-556.

olan birçok araştırmacı olmasına karşın;⁶ Hellenistik Çağ'daki Yahudi karşıtlığının marjinal ve elit bir eğilim olduğu⁷ hatta bu eğilimin özel olarak Yahudi karşıtlığından ziyâde, genel olarak tüm yabancılara ve “barbarlara” karşı bir tepkinin⁸ (*ksenophobia*) parçası olarak algılanması gerektiği⁹ şeklinde bir itiraz da yükselmiştir.

Sonuç olarak 19. asırdan itibaren Anti-Semitizm olarak adlandırılmaya başlanan¹⁰ Yahudi karşıtlığının asıl olarak Hıristiyanlığın doğuşuyla güçlü, etkin ve kitlesel bir hüviyet kazandığı görülmektedir. Yahudilerin pagan asırlar boyunca hiç karşılaşmadıkları bir takım engellemelerle (mülkiyet edinme, ticaret yapma, sinagog inşa etme, devlet hizmetine girme yasakları, zorla vaftiz edilme vb) ilk olarak Hıristiyanlık sonrasında tanıştıkları, daha da ötesi bu engellemelerin şu veya bu Yahudi cemaatine değil bütün Yahudileri kapsar hâle getirildiği görülmektedir¹¹. Her ne kadar Orta Çağ Hıristiyan dünyasının Yahudilere dönük tepkisinin altında ekonomik, siyasal, toplumsal nedenler aramak mümkünse de bu nedenlerden hiç biri yeryüzünün hemen her noktasında benzer yaşam biçimlerine bağlı olan bir cemaatin niçin sadece Hıristiyan dünyasında bu denli büyük bir baskı altında tutulduğunu açıklamaya yetmemektedir. 4. asır başlarına kadar İmparatorluğun eşit yurttaşları olarak görülen Yahudilerin, yüzyılsonunda sistematik bir baskının içine alınmaları, aynı dönemde Mazdaist İran'da ise benzeri baskılar olmadan yaşamaya devam etmeleri¹² keza Müslüman ülkelerde de konumlarının daha iyi oluşu, Hıristiyan ülkelerdeki anti-Yahudi tutumların bu coğrafyaya özgü teolojik nedenlere de dayandığını düşündürmektedir.

Öyleyse karşımıza neden Geç Antik Çağ ve Erken Ortaçağlar boyunca Yahudiler için en zorlu coğrafyanın Hıristiyan dünyası olduğu sorusu çıkmaktadır. Bu soruya cevap verebilmek için Hıristiyanlığın ilk asırlarındaki temel kaynaklarda tasvir edilen Yahudi imgesinin bilinmesi gerekmektedir. Bu konuda araştırma yapılırken kaynak sıkıntısı çekilmesi gibi bir sorunla karşılaşmak mümkün değildir zira Erken Hıristiyanlık metinleri, kanonik veya apokrif İnciller, Kilise Babalarının vaazları, ilahileri, polemikleri vb. Yahudi aleyhtarını göndermelerle doludur. Öte yandan bu metinlerin

6 Gager 1985,40; Feldmann 1986,Johnson,1988,135; Laqueur 2006, 41.

7 Feldman 1986,30.

8 Yunan ve Romalıların “barbarlara” bakış açısı için bkz. Geary 2012, 51-103.

9 Feldman 1986,29-30.

10 Lewis 2004, 80.

11 Freidenreich 2013, 73-91.

12 Neusner 2007, 909-924.

önemli bir kısmı Anadolu'da oluşmasına rağmen Türkiye'deki akademik çevrelerde bu konu üzerinde çok sayıda araştırma yapıldığı söylenemez. Bu çalışmada da 6. Asra kadarki metinler arasındaküçük bir seçki yapılabilmektedir. Ancak Hıristiyan dünyasındaki anti-semitizmin kökenlerinin anlaşılması açısından bu seçkinin dahi önemli bir fikir verebileceği ve daha önce yeterince dikkat çekmemiş bir konuda, belirgin bir boşluğu dolduracağı ortadadır. Çalışmamız boyunca Erken Hıristiyan yazarların metinlerine genellikle sadık kalınmıştır. Buna karşın açıkça söylemek gerekirse bazı yazarların söylem ve tenkitleri, bilimsel bir çalışmanın sınırlarını zorlayacak derecede hakaretâmiz olduğundan, bu çalışmaya alınmayan örnekler de olduğunu belirtmek gereklidir.

1- Pagan Yazarların Gözüyle Yahudiler

Yahudilere doğrudan gönderme yapan ilk metinlere Hellenistik Çağ'dan itibaren rastlanılmaktadır¹³. Hellenistik Çağ'dan önce Mısır-Ön Asya kaynaklarında adları geçen *Habirularla*¹⁴ doğrudan Yahudilerin mi yoksa tüm çöl göçbelerinin mi kastedildiği belirgin değildir.¹⁵ Benzer şekilde Herodotos'un da sözünü ettiği Mısır ve Fenike sahillerinde yaşayan sünnetli toplulukların Yahudiler olup olmadığı bilinmemektedir.¹⁶ Pers idresiyle işbirliği yapmaları nedeniyle Mısırlıların MÖ 410'daki ayaklanmaları esnasında Elephantin'deki bir Sinagogu ateş verdikleri bilinmektedir.¹⁷ Ancak Mısır'da da Yahudiler hakkında gerçek bir literatür oluşması Hellenistik Çağ'la başlamaktadır¹⁸.

Yahudiliğin Hellenistik Çağ'da ilgi konusu olmasında, onların Hellenistik dönemde oluşmaya başlayan "evrensel değerlere" ve bağdaştırmacı

13 Stern 1976, 8-53.

14 Johnson 1988, 13- 25.

15 Mieroop 2006, 166,182,202-203,234.

16 Herodotos hiçbir yerde doğrudan Yahudilerden söz etmemektedir. Buna karşın Mısır ve Fenike'de görülen sünnet geleneğinin (Herodotos 1973, 138) Yahudilere yapılan bir gönderme olduğu düşünülmektedir. Stern 1976, 1-5.

17 Laqueur 2006, 40. Bu olayın "anit-semitist" bir duyguyla mı yoksa sadece politik nedenlerle mi yapıldığı tartışma konusudur.

18 MÖ 250 civarında bir Mısır tarihi yazan Manetho, Tevrat'ta Mısır Firavunları hakkında yazılanlara karşı bir reddiye kaleme almıştır. Manetho'ye göre Musa bir Peygamber değil, "cüzamlılar ve serserilerden oluşan bir gürhün lideriydi". Yahudilerin Çıkış (Exodus) olarak kabul ettikleri olay aslında Mısır'daki hastalıklı ve suçlu kişilerin kovulmasından ibaretti. Manetho'nun Yahudileri cüzamlı (*leprae*) kişiler olarak nitelemesi sonraki çağlarda Yahudilerin "kirli ve hastalık yayan insanlar oldukları" ithamlarının ilk örneklerinden birini teşkil etmektedir (Johnson,1988,134).

kültürel direnişi önemli rol oynamış gibi görünmektedir. Neticede her toplumun kendi içine kapalı yaşadığı Yunan site kentlerinde veya Pers idaresi altındaki topluluklarda, Yahudilerin de içlerine kapalı (otonom) toplumsal yapısı dikkat çekici bir unsur sayılmazdı¹⁹. Hatta Yahudi tarihçi/düşünür Iosephus'un (MS 1. asır)savunmasında olduğu gibi Yahudi topluluğu Spartalılara²⁰ göre dışarıya daha açık bile olduğu savunulabilirdi²¹. Ancak Hellenistik Çağda yaşanan kültürler arası etkileşim ve Yunan kültürünün merkeze alındığı bağdaştırmacı anlayışlar²² geleneklerini korumaya odaklanmış Yahudilerin kendilerini farklı bir siyasi- toplumsal iklimde bulmalarına yol açacaktır. Her ne kadar Yahudiler arasında bu Hellenistik "evrensel" değerlere katılmaya gönüllü çevreler olmuşsa da bazı "tutucu çevreler" kültürel miraslarını korumak konusunda ısrarcı bir tutum takınarak Yunanlılaşmaya ve "Zeus ile Yahve'nin bir araya getirilmesi düşüncesine" şiddetle karşı çıkmışlardır²³.

Yahudilerin bu tutumu Pagan yazarların gözünden kaçmamış ve Yahudilerin tavırları Hellenistik elitlerin gözünde "tuhaf ve anlaşılmaz" bulunmuştur. Farklı toplulukların birbirinin Tanrı ve Tanrıçalarını benimsedikleri bir dönemde Yahudilerin kendilerinden başka hiç bir Tanrı kültüne adak adamamaları²⁴, bağışlarını yaşadıkları şehirler yerine Kudüs'e göndermeleri²⁵ Paganların tepkilerini çekmiştir. Tepki çeken hareketler arasında Yahudilerin sıradan *polis* yaşamının hemen hiçbir etkinliğine dâhil olmamaları, örneğin *gymnasium*daki spor faaliyetlerine katılmamaları, tiyatroya veya hamamlara gitmemeleri²⁶, resim ve heykel yapmamaları; hatta bazen bunlara zarar vermeleri²⁷, Paganlarla evlenmemeleri²⁸, onlarla yemek yememeleri²⁹, "yabancıları" tapınaklarına sokmamaları³⁰ eklenebilir.

19 De Lange 1987,22.

20 Ion isyanına destek almak için Sparta'ya giden Aristogoras, Yunan ırkı ve kanının birliği üzerine yaptığı ateşli ve uzun söylevlere rağmen, Sparta Kralı Kleomenes'ten şu cevabı almıştır: "*Miletoslu yabancı gün batmadan Sparta'dan çık git*" (Herodotos V,50).

21 Feldman 1986, 32.

22 Eliade 2003, 321-345.

23 Johnson 1988,101-102.

24 Frederiksen-Irshai 2008,988; Ramsay, 2000, 94.

25 Wallace-Williams 1999, 132.

26 Dvorjetski 1999,119, 125.

27 Johnson 1988,101-102; Besasel 2000, 59.

28 Finkelstein, 2007, 175, 194.

29 Elçilerin İşleri 11, 1-4.

30 Johnson 1988,116. Kudüs'teki tapınağa Yahudi olmayanların girmesine izin verilmezken Diaspora Yahudilerinin sinagogların "yabancıların" girebildikleri bilinmektedir. Frederiksen-Irshai 2008,985-988.

Bütün bu davranışlar *polis* veya Roma yasalarınınca suç teşkil etmemekle birlikte azından kibar insanlara yakıştırılmayan “nezaketsiz” davranışlar olarak algılanmış³¹ ve Yahudilerin imajına zarar vermiştir: bu nedenle Yahudilere düşmanlık beslemeyen yazarlar dahi Yahudileri “yabancı düşmanı” ve “tuhaf” “insanlığa yabancı” (*misanthropic*) bir topluluk olarak nitelemişlerdir³². Yahudilerin kendilerini diğer insanlardan ayırma eğiliminde olduğu görüşü daha radikal Pagan yazarların onları “insanlık düşmanı” olarak tanımlamalarıyla sonuçlanmıştır. Örneğin Seleukos krallarından Antiokhos Epiphanes (MÖ 175-164) Yahudi dininin “insanlığa karşı düşmanlık” içeren yasalarını yok edeceğine yemin ederek Tapınak seremonilerini yasaklatmıştır³³. Asırlar sonra da Romalı yazar Petronius (öl. MS 250) Yahudilerin Romalılara karşı isyanını “tüm insanlığa karşı işlenmiş bir suç” olarak görmüştür³⁴. Pagan yazarların en fazla tepki duyduğu Yahudi geleneğinin ise en önemli Yahudi âdetlerinden biri olan sünnet (İbranice; *brit-mila*, Yunanca περιτομή) olduğu görülmektedir. İnsan bedeninin mükemmelliğine inanan Yunanlıların “çocukların sakatlanması” olarak kabul ettikleri sünnet³⁵ Roma İmparatorları tarafından da dönem dönem yasaklanan çok az sayıdaki Yahudi âdetlerinden biridir³⁶. Sünnetli olmak, Paganlar için alay konusu olmuş, örneğin MS 27-66 yılları arasında yaşamış olan Gaius Petronius’un meşhur eseri *Satyricon*’daki uşak karakterinin kusurları arasında horlaması ve sünnetli oluşu sayılmıştır³⁷. Yahudilerin kendi içlerine kapanık yaşam biçimleri onlar hakkında fantastik yargılar oluşmasına da olanak sağlamıştır. Örneğin Mnaseas (MÖ 3. asır) Yahudilerin, yabancılara kapalı ayinlerinde bir eşek kafasına³⁸; Gaius Petronius ise bir domuz kafasına tapındıklarını yazmıştır³⁹. Benzeri ithamlara Apollonius Molon (MÖ 1. asır), Posidonius (MÖ 135-51), Apion (MÖ 30-MS 48), Plutarkhos (MS 46-120) ve Tacitus’un (56-120) yazılarında da rastlanmaktadır⁴⁰. MÖ 2. asırda Seleukosların desteklediği yazar-

31 Wallace-Williams 1999, 136.

32 Johnson 1988, 29,134; Gager, 1985, 40.

33 Johnson 1988, 135, Gabba 2007, 644.

34 MacDonald 2004, 89.

35 Gager 1985, 46-56, Johnson 1988, 140.

36 Besasel 2000, 63.

37 Gager 1985, 56.

38 Gager 1985, 40.

39 Laqueur 2006, 43.

40 Johnson 1988, 135.

lar tarafından Yahudilerin kaçırdıkları insanları Tapınakta kurban ettikleri söylencesi yayılmıştır⁴¹.

Öte yandan Paganların Yahudilere dönük eleştirilerinde Hıristiyanlarda olduğu gibi teolojik nedenler aramanın beyhude bir çaba olduğu görüşü oldukça yaygındır⁴². Paganların Yahudilere dönük tepkilerinin sebeplerini daha ziyade politik ortamda aramak gerekmektedir. Örneğin Apion (öl. MS 48)İskenderiye vatandaşı olan bir Yahudi'nin Kudüs'e değil öncelikle kendi şehrinin tanrılarına adak adaması gerektiğini savunmuştur⁴³. Benzer şekilde Yahudilerin Roma imparatorlarını Tanrı olarak kabul etmemelerinin Cumhuriyet devri boyunca oldukça olumlu seyretmiş Roma-Yahudi ilişkilerindeki ilk çatlakları oluşturduğu görülmektedir⁴⁴.Yine de Pagan anti-semitizminin yaygınlığını da abartmamak gerekmektedir. Pagan yazarların Yahudiler üzerine kaleme aldıkları tüm metinleri (toplam 571) inceleyen Louis Feldman, bunlardan %18'inin (101 adet) Yahudiler hakkında olumlu, %59'unun (339 adet) az çok tarafsız, %23'ünün (130 adet) ise olumsuz yargılarla dolu olduğunu saptamıştır⁴⁵. Bunlar arasında Yahudileri eleştirenler içinde de çok az yazarın gerçekten Yahudilerden "nefret ettiği" söylenebilir⁴⁶. Genel eğilim Yahudi geleneklerini tuhaf bulmaktan ibarettir. Pagan yazında "anti-semit" bir eğilim aramanın tamamen boş bir çaba olduğunu savunanFeldman, Yahudilere dönük olumsuz yargılar besleyen Pagan yazarların, Keltler, Germenler veya Kartacalılar gibi diğer "barbar halklara" karşı da aynı küçümseyici dili kullandıklarını, Yahudilerin bu açıdan Paganlar için bir istisna teşkil etmediklerini belirtmektedir⁴⁷.

2- "Pagan Anti-Semitizmi'nin" Mirası

Pagan "anti-semitizminin" Hıristiyan anti-semitizmine etkisi ne düzeyde gerçekleşmiştir? Hıristiyan yazarların Pagan "anti-semit" eserleri okuduklarını bilmemize rağmen⁴⁸. Pagan anti-semitizmden çok fazla etkilendiklerini söylemek mümkün değildir. Neticede Erken dönem Hıristiyanları,

41 Gabba 2007, 644-645; Johnson 1988,134.

42 MacDonald 2004,128; Feldman 1986,22.

43 Cohen 1986,46.

44 Feldman 1986,22.

45 Feldman 1986,30.

46 Klassen 1986, 7-11.

47 Feldman 1986,29-30.

48 Iulius Africanus 1886,134.

Yahudilerin eşek veya domuz kafasına tapınmadıklarını bilmekteydiler⁴⁹. Bu nedenle de Erken Hıristiyan literatüründe, Yahudilere dönük bu türden ithamlar olmadığı gibi, Yahudi tarihinin bütününe dönük saldırılara ve İbrahim, Musa ve Davud Peygamberleri eleştiren Pagan yazarlara karşı bu Peygamberlerin mirası Hıristiyanlarca savunulmaya devam edilmiştir⁵⁰. Öte yandan Pagan anti-semitizminin Paganlar arasında yayılmaya gayret gösteren Hıristiyanları hiç etkilemediği de söylenemez. Hıristiyan olan Yunanlıları ve Romalıları, asırlardır mesafeli durdukları Yahudi geleneklerine, örneğin sünnet olmaya veya Yahudileri seçilmiş kavim olarak kabul etmeye ikna etmek mümkün olmamıştır. *Elçilerin İşleri* ve *Paulus'un Mektupları* gibi *apostolik* metinlere bakıldığında ilk Hıristiyanların Paganları kazanmak amacıyla başta sünnet olmak üzere Yahudi geleneklerinden, Yahudilerin seçilmiş kavim olduğu görüşünde, İbrancanın mukaddesliği görüşünden, domuz eti yasağındanvb. nasıl ödün verdikleri açıkça izlenebilmektedir⁵¹.

Bazı Pagan anti-semit etkilerin Hıristiyanlık içine sızmış olabileceği kabul edilebilir. Bu sızma hemen hepsi Yahudi olan ilk Hıristiyan kuşaklarda değil de, Yahudilere artık tamamen yabancılaşmış daha sonraki Hıristiyan kuşaklarda daha belirgin gibidir. Örneğin Pagan anti-semitizminin yaratımı olan “Yahudilerin insan kurban ettikleri” ithamını andıran metinler Geç Antik Çağ Hıristiyan yazınında da karşımıza çıkmaktadır. Kilise tarihi yazarlarından Socrates Scholasticus (Öl. 439) ve onu takip eden tarihçilere göre Yahudiler, Hamursuz Bayramı sırasında Hıristiyan gençleri kaçırmak, onları çarmıha gerip, işkenceyle öldürdükleri dinsel törenler düzenlemektedirler⁵². Doğu Roma tarihçisi Theophanes 415 yılında Yahudilerin Antiochia (Antakya) yakınlarında kaçırdıkları bir çocuğu bu yöntemle öldürdüklerini ve İmparatorun (Theodosius II) bu suçu işleyen Yahudileri ağır biçimde cezalandırdığını yazmıştır⁵³. Orta Çağ boyunca Avrupa’da kaybolan çocuklardan veya faili bulunamayan cinayetlerden Yahudiler sorumlu tutulacaklardır⁵⁴. Bu örneklerden yola

49 Tertullianus 1885 a, 121.

50 Russell 1994,39.

51 Elçilerin İşleri 15,5-19, I. Korintliler 10,25; 14,13, Romalılar 2,29; 3,1.

52 Laqueur 2006,48.

53 Theophanes 1997,129.

54 Johnson 1988,210. Bu suçlamaların özellikle Ortodoks dünyada ne kadar uzun süre etkili olduğuna Osmanlı İstanbul’unda yaşanan bir olay örnek verilebilir. 1866 yılında İstanbul Rumlarının, Kuzguncuk semtinde 12 yaşında bir Hıristiyan çocuğunun Yahudilerce kaçırılıp kurban edildiğini iddia etmeleriyle başlayan olaylar, Sultan Abdülaziz’in “bu türden mesnetsiz suçlamalara rağbet edilmemesi ve Yahudilerin Osmanlı Devletinin güvencesi altında

çıkılarak bazı Pagan “anti semit” yargılarının Hıristiyanlık içinde kabul gördüğü iddia edilebilir.

3- “Eski Antlaşma”nın “Anti-Semit” Mirası

Kulağa biraz garip gelse de Hıristiyan anti-semitizminin en önemli kaynağı Pagan yazın değil bizzat “Eski Antlaşma”nın kendisidir. Daha da ilginç anti-semit duyguların artışında Yahudi kökenli Hıristiyanların da önemli rol oynamasıdır. Yahudi kökenli ilk Hıristiyanların Yahudilere dönük suçlamalarda bulunması aslında bir “Eski Antlaşma” geleneğidir ve kulağa tuhaf gelse de, Hıristiyan anti-semit literatürün beslendiği en önemli kaynaklar arasında Eski Antlaşma’nın kendisi de önemli bir yer teşkil etmiştir. “Eski Antlaşmanın birçok metninde Yahve/Rabb, Yahudileri, “başka Tanrılara taptıkları veya çeşitli günahlar işledikleri için” kendisine ihanetle suçlamakta, hatta kimi metinlerde onları ağır biçimde cezalandıracağını, farklı uluslardan orduları onların üzerine göndereceğini belirtmektedir⁵⁵. Yahve ile Yahudiler arasındaki çatışma kimi zaman Peygamberlerin Yahve’ye yalvarması ile Yahudilerin bir şekilde affedilmesi ile sonuçlansa da; bazen Yahudilerin kendilerini uyaran Peygamberleri de öldürdükleri⁵⁶ ve Sodom örneğinde olduğu gibi Yahve’yi reddedişlerinin bir sonucu olarak üzerlerine ölüm yağdırıldığı da belirtilmektedir⁵⁷.

Eski Antlaşma’da Yahudileri suçlayan o kadar çok metin bulunmaktadır ki Hıristiyan yazınının, Pagan anti-semitizminden hiçbir şekilde etkilenmesi dahi, salt Eski Antlaşma metinlerinin anakronik ve subjektif yorumlarına dayanarak Yahudi karşıtı bir söylem geliştirebileceği rahatlıkla söylenebilir ki genelde de böyle olmuştur. Eski Antlaşma, Yahudilerin kendilerine ait bir metin olarak kaldığı süre boyunca bir tür öz eleştiri (*self-criticism*) olarak yorumlanabilecek bu metinler, Yahudi olmayan Hıristiyan yazarların elinde Yahudilerin suçlanması için dayanaklara dönüşmüşlerdir. Özellikle MS 2. Asırda Kilisenin “Yunan ve Latin Babaları” Eski Antlaşma’daki Yahudilere dönük tüm suçlamalardan kendi polemikleri için geniş biçimde yararlanacaklar ve İsa’nın kaderi ile önceki Yahudi peygamberlerin yaşadıkları sıkıntılar arasında bir

olduğuna dair” bir ferman yayınlamasıyla son ermiştir. Groepler 1999,76-77.

55 Çıkış 32, 9-14; Hâkimler 2, 10-14; 3,7-8; 4 1-2, Amos 2, 6-10; Malaki 2,11, Yeşaya 1, Yeremya 17 ve 25 ve daha birçok yerde.

56 Nehemya 9,26.

57 Yaratılış 19,25.

bağ kuracaklardır. Örneğin Lactantius'un (öl.320) Yahudileri yerdığı tüm metinlerde dayanak olarak gösterdiği kaynak tamamıyla "Eski Antlaşma"dır. "Rabb, Yahudilere defalarca peygamber göndermiş; ancak onlar –tıpkı İsa Mesih'i dinlemedikleri gibi- bu peygamberlerin söylediklerine kulak asmamışlardır⁵⁸. Yahudiler Rabb'in sözünü dinlememiş ve ona hep başkaldırmışlar, yasaya (*Tora*) sırt çevirmişlerdir. Kendilerini uyaran Peygamberleri aşağılayıp öldürmüşlerdir⁵⁹.

4- İncil ve Apostolik Metinlerde Yahudiler ve Anti-Semitizm

4.a. "İsa'nın Katili Olarak Yahudiler"

Tarihin bir ironisi olarak, Yahudilikten doğan Hıristiyanlığın yayılımıyla anti-semit literatür çok daha etkin ve yaygın hâle gelmiştir. Günümüzde bazı araştırmacılar aslında İncil yazarlarının anti-semit değil *anti-Judaic* olduklarını; yani Yahudileri değil yalnızca Yahudi dinini hedef aldıklarını savunmaktaysalar da⁶⁰ Yahudilere suçlamalar yönelten Erken Hıristiyan metinleri arasında açık biçimde teolojinin ötesine geçen yorumlar da yer almaktadır⁶¹. Öte yandan amaç sadece Yahudi dinini eleştirmek olsa bile sonuçta bu metinler Erken Hıristiyanlar tarafından sadece Yahudi dinini değil, Yahudilerin kendilerini de hedef alacak şekilde yorumlanmıştır.

İlk Hıristiyanların, Yahudiler aleyhine bir tavır içinde olmalarının en önemli sebebi "Yahudilerin İsa'nın tebliğine katılmamaları ve O'nun çarmıha gerilmesinden sorumlu tutulmalarıdır"⁶². Hıristiyan kaynaklarına göre İsa, "*Düşmanınızı sevin, sizden nefret edenlere iyilik yapın*"⁶³ diyerek, Tanrı'dan kendisini idama götürenleri bağışlamasını istemiş,⁶⁴ istediği takdirde kurtulabilecekken, ilahî bir plan dâhilinde ölümü tercih etmiş, kendisini kurtarmaya çalışan havarilerine de engel olmuştur⁶⁵. Buna rağmen İsa'nın çarmıha gerilmesinden dolayı erken Hıristiyan yazınında Yahudiler sorumlu tutulmuşlardır İncillere göre İsa'nın Mesih ve Tanrı'nın oğlu olduğu iddiasına Pagan Romalı idareciler bir tepki göstermezken;⁶⁶

58 Lactantius 2003,239. (Yeremya 25,4'e gönderme yapılıyor).

59 Lactantius 2003,240. (Nehemya 9, 26'ya gönderme yapılıyor).

60 Viljoen 2007,700-701; Richardson 1986,59.

61 MacDonald 2004, 127.

62 Matta, 26-27, Markos 14-15, Luka 22-23, Yuhanna 18-19.

63 Luka 6,27.

64 Luka 23,34.

65 Matta 26, 50-54.

66 Matta 27,23-24; Markos 16,14; Luka 23, 4; Yuhanna 18,38.

Yahudiler veya onların ileri gelenleri (πρεσβυτέρων) İsa'nın tebliğini engellemeye çalışmış, en sonunda da Onu Romalı idarecilere şikâyet ederek Mesih'in ölümüne yol açmışlardır. İsa'nın çarmıha gerilmesi olayı nedeniyle Yahudilere dönük tenkitler İncillerde farklı tonlarda yer almaktadır ve çok genel bir bakışla bu tenkitlerin tonunun kronolojik düzlemde giderek sertleştiği görülmektedir. Örneğin diğerlerinden daha erken dönemde MS 70-80 yıllarında yazıldığı tahmin edilen *Markos İncili*'nde⁶⁷ İsa Mesih'in ölümünden genel olarak Yahudi halkı değil, kâhinler (αρχιερείς), ileri gelenler (πρεσβυτέρων) veya din bilginleri (γραμματοεὺς) gibi elit kesimler sorumlu tutulmakta; hatta aslında masum olan halk/güruh (ὄχλος) tabakasının elitler tarafından kışkırtıldığı söylenmektedir⁶⁸. Tahminen MS 80-90 yıllarına ait olan *Matta İncili*'nde⁶⁹, Markos gibi halkın elitler tarafından kışkırtıldığını söylenmesine rağmen;⁷⁰ suçlayıcılık tonu daha yüksektir⁷¹. İnciller arasında en geç⁷² ve "en anti-semitist" dile sahip olduğu belirtilen⁷³ *Yuhanna İncili*⁷⁴ ise İsa'nın ölümünden halk veya elit sınıflar ayrımı yapmadan kesin ve kararlı bir şekilde Yahudileri (Ἰουδαῖοι) sorumlu tutmaktadır⁷⁵. Sinoptik İncillerde hemen hiçbir yerde bir cümlenin öznesi olarak karşımıza çıkmayan "Yahudiler"⁷⁶; MS 90-110 yılları arasında yazılmış olan Yuhanna'da yetmişden fazla yerde -İsa'nın düşmanı olarak- tanımlanmaktadırlar⁷⁷. Üstelik Yuhanna'ya göre "Yahudiler", "Tanrının oğlu olduğunu" söylediği için İsa'yı bir kez değil defalarca öldürmeye kalkmışlardır⁷⁸. Sonuç olarak İsa'nın çarmıha gerilmesi hadisesindeki "rolleri" nedeniyle, Erken Hıristiyan literatüründe Yahudilerin, teolojik yorum farklılıklarına bağlı olarak, "İsa katilleri"⁷⁹, "Mesih katilleri"⁸⁰, "Tanrının oğlunun katilleri"⁸¹ olarak nitelendirildikleri görülmektedir. Zaman içerisinde İsa, özellikle Yunan

67 Aydın 2007,80.

68 Markos 14,53, 15,1.

69 Aydın 2007,80.

70 Matta 27,20.

71 Buck 1986, 166-171.

72 Yuhanna İncili'nin MS 90-110 yılları arasında yazılmış olduğu tahmin edilmektedir. Aydın,2007, 82.

73 Shepardson 2008,26.

74 Aydın 2007, 82.

75 Yuhanna 19,7.

76 Sinoptik İnciller arasında "Yahudiler" kelimesi yalnızca Matta 28,15'de geçmektedir.

77 Granskou 1986,206.

78 Yuhanna 5,18,7,1-35.

79 Hippolytus, 1886 a,116 Hippolytus, 1886 b, 172; Lactantius, 2003, 253,257.

80 Ignatius 1913 a, 64; Ignatius,1913 c,83,

81 Lactantius, 2003, 117.

ve Romalı Hıristiyanlar tarafından bizzat Tanrı olarak kabul edilmeye başlandığından Yunan-Latin Hıristiyan yazınında Yahudilere, İncillerde rastlamadığımız⁸² daha farklı ve muhtemelen daha ağır bir itham olan “Tanrı katilleri” yakıştırmaları da yapılmıştır. “Tanrı Katilleri” ithamını yaygınlaştıran *Peri Paskha* (Hamursuz Vaazı) adlı eseriyle Sardes Piskoposu Meliton (öl.180) olmuştur⁸³. Meliton’un Hıristiyan literatüründe yeni bir çağ başlatan ilahisi şöyledir:

“...*Ne tubaf bir suçtur seninki İsrail? Sana şeref bahşedenin kirlettin şerefini. Seni göklere yükseltenin çamura batırdın bedenini. Seni kabul edenin inkâr ettin minnetini. Seni yerlere göklere sığdıramayanın reddetin sevgisini. Sana hayat bağışlayanın katlettin bedenini. Onun için sivri çiviler ve sahte tanıklar hazırladın...bedeni için kırbaçlar ve başı için dikenler getirdin. Ve bağladın güzel ellerini. Seni topraktan yaratmış olan o elleri. Ve seni hayatla besleyen o güzel ağzı. Safrayla doldurdun ve bu büyük şölende Tanrı’yı öldürdün. O açlıktan ölüirken sen eğleniyordun. Şarabın vardı içecek ve yiyecek ekmeğin. Onunsa payına düşen sadece safra ve sirke idi. Yüzün gülüyordu senin; onununki keder içindeyken. Sen muzafferdin, O ıstırap çekerken...⁸⁴.*

Meliton’un formülasyonu özellikle Nicaea Konsili (325) ardından giderek kabul görecektir, hatta İsa’yı Tanrı olarak görmeyen ve doğal olarak da Yahudileri “Tanrı katili” olarak kabul etmeyen *Ariusçuluk*, Ortodoks Kilise tarafından Yahudilik etkisinde olmakla itham edilecektir⁸⁵.

Yahudilere dönük “Mesih katilleri” suçlamasının en ilginç yönelerinden biri de bu idamda payları olan Romalıların hiçbir şekilde sorumlu tutulmamasıdır. Hâlbuki Hıristiyan kaynaklar, Yahudiler ne isterse istesin, ölüm cezası verebilmenin Romalıların yetkileri dâhilinde olduğunun bilincindedirler⁸⁶. Bu gerçeğe rağmen Pilatus suçlanmadığı gibi bazı apokrif metinler onu gerçek bir inanan seviyesine bile yükselmiştir⁸⁷.

82 Türkçe İncil çevirilerinde Paulus, “Rabb İsa’yı ve peygamberleri öldüren, bize de zulmeden Yahudilerdir”(I. Selânikliler 2,15-16) demektedir. Hâlbuki metnin Yunancasında Rabb/Tanrı anlamına gelen Θεοῦ değil efendimiz anlamına gelen κύριον kullanılmıştır. Latincesinde de aynı şekilde Tanrı değil *dominum* (*dominus*’unacc’u) kullanılmaktadır. Türkçe çevirideki bu “dikkatsizlik” Paulus’un metnini ancak Nicaea Konsili sonrasında kabullenilecek bir amentüye uygun hale getirmektedir.

83 Taylor, 1995 54-57.

84 Taylor1995, 55.

85 Athanasius 2004, 184.

86 Yuhanna 18, 31.

87 “The Giving Up Of Pontius Pilate” 1916, 464-465.

Muhtemelen İsa'nın idamından Pilatus ve Romalıların sorumlu tutulmamasının nedeni Hıristiyan topluluğun Romalılar arasında daha başarılı biçimde yayılması ve devleti doğrudan suçlamak istememeleridir.

4.b. “Kan Bedeli” Tartışması

Erken Hıristiyan literatürü sadece İsa'nın çarmıha gerilmesi anına şahit olan dönemsel Yahudileri mahkûm etmiyor; onların soyundan gelenleri de sorumlu tutuyordu. Bunun nedeni de Matta İncili'nde yer alan tartışmaya açık bir metindir. Roma Valisi Pilatus kendisini temize çıkarmak için İsa'nın idamının sorumluluğunu Yahudilere bırakmayı teklif ettiğinde, bu teklifi kabul eden Yahudiler, “*Onun (Mesih'in) kanının sorumluluğu bizim ve çocuklarımızın üzerine olsun*”⁸⁸ diyerek salt kendileri adına değil kendilerinden sonra gelecek nesiller adına da burada gerçekleştirilen infazın mesuliyetini üstlenmektedirler. Bu itham sonraki asırlar boyunca Hıristiyan yazınında sıklıkla tekrar edilecektir⁸⁹. Modern araştırmacılar, Matta 27,25'i farklı biçimlerde yorumlama eğilimindedirler. F. P. Viljoen'e göre “anti-semit olarak görülemeyecek bir yazar olan Matta”, bu metinde, Yahudilerin tapınaklarının yıkılmasıyla İsa'nın kanının bedelini ödemiş olduklarına göndermede bulunmaktadır⁹⁰. P. Richardson ise Matta'nın bu suçlamayla muhtemelen kendi neslini kastettiğini ve kendi kuşağında muhtemelen böyle anladığını ancak sonraki asırlardaki okuyucuların metni daha farklı yorumladıklarını düşünmektedir⁹¹. Matta 27, 35-36'da “...*Yeryüzünde akıtılan her doğru kişinin kanından sorumlu tutulacaksınız... Bunların hepsinden bu kuşak sorumlu tutulacak...*” denilmektedir. Metinde geçen “kuşak” veya “soy” olarak çevrilen⁹² kelimenin Yunancası olan (γενεά)⁹³ hem nesil hem de ırk⁹⁴ anlamına gelmektedir ve okuyucunun bu kelimeyi *nesil* veya *ırk* olarak algılamasına göre Yahudilere dönük suçlamaların boyutu da değişmiş olmaktadır. Metinde kastedilen “İsa'nın çarmıha gerilmesine destek olan nesil” ise onlar, Tapınağın yıkılmasıyla zaten “hak ettikleri şekilde cezalandırılmışlardır”. Burada kastedilen bir ırk ise metnin anlamı başka bir boyuta taşınmaktadır. Yine bu metin

88 Matta 27,25. Καὶ ἀποκριθεὶς πᾶς ὁ λαὸς εἶπεν, Τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν.

89 Chrysostomos 1996, 1077.

90 Viljoen 2007, 701.

91 Richardson 2006, 247.

92 Kitab-ı Mukaddes 2001, 1230.

93 <http://biblehub.com/text/matthew/23-36.htm>.

94 <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/searchresults?q=genean>.

üzerine yapılan incelemelerde Matta'nın genel olarak Yahudileri değil, sadece Kudüs'teki Yahudileri sorumlu tuttuğu savunulmuştur. Matta'nın İsa'nın çarmıha gerilmesi esnasında toplanan kalabalığı "güruh" anlamındaki (ὄχλος) kelimesiyle nitelendirmesi; buna karşın *Septuaginta*'da genel olarak Yahudi halkı için (λαός) sözcüğünün kullanılması, Matta'nın tüm Yahudileri suçlamadığına bir delil olarak gösterilmiştir⁹⁵.

Ancak Erken Hıristiyan yazınının bu metni bu şekilde algılamadığı ortadadır. Apostolik metinlerin hemen hepsinde "nesilden nesile aktarılacak bu günah" tekrar edilmekte; Yahudilerin, "kalıtımsal olarak devraldıkları bu günahı ancak vaftiz olarak kurtulabilecekleri" savunulmaktadır⁹⁶. Erken Hıristiyanlık asırlarında öncelikli olarak Yahudi toplulukları arasında propaganda yapmayı tercih eden⁹⁷ ilk misyonerler diğer halklardan farklı olarak Yahudileri "Mesih'in idamının günahından kurtulmaları için vaftiz olmaya"⁹⁸ davet etmişlerdir. Vaftiz olan Yahudiler atalarının veya kandaşlarının taşıdığı bu "günahı" kurtulmakta ve yenilenmiş bireyler olarak Hıristiyan topluluğa kabul edilmektedirler⁹⁹. Vaftiz olmayı kabul etmeyenler ise "Mesih katili" suçlamasını sonraki nesillere aktarmayı kabul etmiş sayılırlar¹⁰⁰. Nitekim ileriki asırlarda bu "Kan bedeli" Kilise Babalarının yazılarında sürekli tekrar edilecektir. Ravenna Başpiskoposu Aziz Petrus Chrysologus (öl.450) vaazlarında (sermon) *"İsa göğe yükseldiğinde Yahudilerin üzerine karanlık çöktüğünü, İsa'nın hâlen yaşadığını buna karşın ellerine İsa'nın kanı bulaşmış olan Yahudilerin kendilerini ve torunlarını öldürmüş oldukları"* söylenmektedir¹⁰¹. Kudüslü Chyryllus (öl. 386) da bir vaazında Yahudileri kanla, Hıristiyanları ise suyla özdeşleştirmiştir. Geçmişte Musa, nehirleri kana çevirerek¹⁰² bir mucize gerçekleştirmiştir. Oysa İsa'nın yaralı bedeninden kan yerine su akmasıyla¹⁰³, kanın yerini su almıştır. Pilatus ellerini suyla yıkayarak kendini günahı arındırırken; Yahudiler İsa'nın kanının bedelini üstlenmişlerdir. Bundan sonra su Hıristiyanlar, kan ise Yahudiler içindir¹⁰⁴. L. Gaston'un dikkat çektiği ilginç bir nokta da sadece Matta'da yer alan "kan bedeli"

95 Granskou 1986,207-208.

96 Elçilerin İşleri, 2, 36-39, Cyprianus 1886, 508.

97 "Tanrı sözünü sadece Yahudilere duyuruyorlardı". Elçilerin İşleri 11,19.

98 Elçilerin İşleri 3,17-20.

99 Selâniklilere Mektup 2,15-16.

100 Elçilerin İşleri 3,23.

101 Petrus Chrysologus 2005, 15-16,23-24.

102 Çıkış 7,20.

103 Yuhanna,19,34.

104 Chyryllus Of Jerusalem 2000,154.

kıssasının Hıristiyan yazınında gördüğü ilgidir. Örneğin bu kısasa yer vermeyen ve genel olarak İsa'nın çarmıha gerilişini daha sakin bir dille aktaran Luka İncili¹⁰⁵ yorumcuların ilgisini Matta kadar çekmemiştir.

4.c. “Havarilerin Düşmanları Olarak Yahudiler”

Erken Hıristiyan literatürünün anti-semit göndermeleri sadece İsa'nın mukadderatı ile ilgili değildir. *Elçilerin İşleri* ve Paulus'un mektupları gibi temel apostolik metinlerde Yahudiler, İsa Mesih'in görüşlerinin tebliğ edilmesini ve Hıristiyanlığın yayılmasındaki en büyük engel olarak betimlenmişlerdir. Paulus'un mektuplarından birinde “*Rabb*¹⁰⁶ *İsa'yı ve peygamberleri öldüren, bize de zulmeden Yahudilerdir*” denilmektedir¹⁰⁷. Elçiler, başlangıçta İsa Mesih'in müjdesini diasporadaki Yahudiler arasında yaymak istemiş fakat uğradıkları hemen her yerde Yahudi diasporasının saldırı ve tenkitlerine uğramışlardır¹⁰⁸. Bu metinlere göre Yahudiler genellikle Hıristiyanları, Pagan idarecilere şikâyet etmekte veya ilk Hıristiyan şehitlerinden biri olarak kabul edilen Stephanos¹⁰⁹ örneğinde olduğu gibi Hıristiyan tebliğcileri öldürmektedirler¹¹⁰. Apostolik metinlerden sonra da bu türden şehitlik hikâyelerinde Yahudi topluluklar suçlanmaya devam edilecektir. Örneğin 170 yılı dolayında Smyrna Piskoposu olan Polikarp'ın ölümüne Paganları kışkırtan Yahudilerin sebep olduğu belirtilmektedir¹¹¹. Elçiler bir süre sonra, Paganların yanında daha rahat davranabildiklerini ve onların İncil ile daha yakından ilgilendiklerini fark edeceklerdir¹¹². Nitekim Paulus, Korinthos'ta Yahudilerin kendisine hakaret etmeleri nedeniyle “*Bundan böyle öteki uluslara (gentiles) gideceğini*” açıkça belirtmiştir¹¹³. *Matta İncili*'ne dönük ilgide olduğu gibi L. Gaston, havarilerin işlerinin de bilinçli bir şekilde “anti-semit” bir bakış açısıyla yorumlandığını savunmaktadır. Havarilerle ilgili anlatımlarda

105 Gaston 1986, 127.

106 Bkz. Dipnot 83.

107 Selanikliler Mektup I,15-16. 19. Asır İncil uzmanlarından Ferdinand Christian Baur (1792-1860) Paulus'un Selaniklilere Mektubunun, Paulus tarafından değil, Tapınağın yıkıldığını gören biri tarafından MS 70'den sonra yazıldığını savunmuştur. Hurd 1986,23-24.

108 Elçilerin İşleri 14,2,19, 17,5 ve başka yerlerde. Paulus'un Yahudilerin kendisini beş kez kırbaçlattıklarını söylemektedir. II. Korinthliler11,24.

109 Cyprianus 1886, 488.

110 Elçilerin İşleri 7,57-60.

111 The Martyrdom Of Polycarp 1913,37-44.

112 Elçilerin İşleri 15,12. Elçiler, Yahudi nüfusun az olduğu Atina'da filozoflarla serbestçe tartışabilmişlerdir. (Elçilerin İşleri 17,16-32).

113 Elçilerin İşleri 18,6.

Hıristiyan yorumcuların dikkatini daima havarilere eziyet eden Yahudiler çekmekte; buna karşın Hıristiyanları koruyan Gamaliel başta olmak üzere bazı Ferisilerin¹¹⁴ veya Kral Agrippa (41-44)¹¹⁵ gibi Yahudilerin varlığına önem verilmemektedir¹¹⁶.

4.d. Yahudi-Hıristiyanlara Dönük Eleştiriler

Hıristiyanlık geliştikçe Musa yasasına bağlı Yahudiler kadar, Yahudi-Hıristiyanların da Hıristiyan cemaati içinde eleştiri kaynağı haline gelmelerini görmek gerçekten ilginçtir. Elçilerin Paganları Hıristiyanlaştırması, bazı Yahudi kökenli Hıristiyanların tepkisine neden olmuştur. Hıristiyan cemaati içindeki ilk fiili bölünmenin de İbranca konuşan Hıristiyanlar (Ἑβραῖοί) ile Grekçe konuşanlar (Ἑλληνιστές) arasında yaşandığını, Grek Hıristiyanların, Yahudi-Hıristiyanlar tarafından dışlandıklarından şikâyetçi olduklarını görüyoruz¹¹⁷. Yahudi-Hıristiyanlar kendilerini, hâlen “Tanrının seçilmiş halkının bir parçası olarak” görmekteydiler Paganların da vaftiz olduktan sonra sünnet olmalarında ısrarcıydılar¹¹⁸. Petrus’un “sünnetsizlerin” (ἀκροβυστία) evine gidip yemek yemesine tepki göstermekteydiler¹¹⁹. Nitekim Petrus tepkiler nedeniyle “sünnetsiz” Hıristiyanlarla bir daha yemek yemez olmuştur¹²⁰. Oysa yukarıda da söz edildiği üzere sünnet, Yunan-Roma dünyasında asla kabul edilemeyecek derecede tepki gören bir uygulama olduğundan Elçiler, Pagan sempatizanlarını kaybetmemek için Yahudi-Hıristiyanları, Mesih’i kabul eden her halkın eşit olduğunu, diğer hakların (gentile) Eski Antlaşma geleneklerini kabul etmeleri için zorlanmamaları konusunda ikna etmeye çalışmışlardır¹²¹.

Paulus’un Mektupları’nda, Musa yasalarına bağlı kalmak adına, Mesih’e inanan Paganların da sünnet olması gerektiğinde ısrar edenlere veya Yahudilerin diğer halklardan üstün olduğunu, savunanlara sert eleştiriler yer almaktadır¹²². Paulus, sünnetin veya domuz eti yasağının¹²³

114 Elçilerin İşleri 5,35-39.

115 Elçilerin İşleri 23 9; 25-26.

116 Gaston 1987, 135-136.

117 Elçilerin İşleri 6,1.

118 Elçilerin İşleri 15,5.

119 Elçilerin İşleri 10,3.

120 Galatyalılara Mektup,11,12.

121 Elçilerin İşleri 15,9,19

122 Romalılara Mektup 2,17-29,3,1-9.

123 I.Korintlililer 10,25.

Yahudi veya Yunan olmanın, İbranca veya Yunanca dua etmenin, insanın ruhunu Mesih'le birleştirmesinin yanında hiçbir öneminin olmadığını söyleyerek¹²⁴ Yahudi Hıristiyanlara karşı önemli bir polemik başlatmış, İsa Mesih'i çarımha Kutsal Yasa'yı (Musa Kanunları) geçersiz kılarak, Yahudi olan ve olmayan halkları birleştirdiğini savunmuştur¹²⁵. Paulus'a kadar Yahudi geleneği ile aralarına İsa'yı Mesih kabul etmek dışında fazla bir mesafe koymayan Hıristiyan topluluğu, bundan sonra Yahudi geleneklerine olan bağlılıklarından tamamıyla uzaklaşacaklardır.

5- Apokrif Metinlerde Anti-Semitizm

Resmi Kilise tarafından kabul görmeyen Apokrif metinlerde de Yahudilerin imajı genellikle olumsuzdur. Hatta apokrif metinlerin kanonik metinlerden daha "anti-semit" olduğu dahi söylenebilir. *Acta Andreae* (Andreas'ın İşleri)¹²⁶, *Acta Ioanni* (Yuhanna'nın İşleri)¹²⁷, *Acta et martyrium Mattihae apostoli* (Havari Matteos'un İşleri ve Şehitliği)¹²⁸, *Visio sancti Pauli* (Aziz Paulus'un Vahiyleri)¹²⁹, *Epistula Iosephi* (Yusuf'un Mektubu)¹³⁰ *Martyrium apostoli Bartholomeo* (Havari Bartholomeos'un Şehitliği)¹³¹ gibi apokrif metinlerde Yahudiler, "Efendi", "Tanrının Oğlu ve Mesih olan İsa'nın" çarımha gerilmesinden ve havariilere yapılan eziyetlerden¹³² sorumlu tutulmaktadırlar. Bazı Apokrif metinlerde ise, Yahudi karşıtı pasajların daha sert bir dille kaleme alındığı görülmektedir. Örneğin *Petrus İncili*, "Yahudiler ellerindeki kanı yıkamayı reddettikleri için, Pilatus (Tanrı tarafından) yüceltildi"¹³³ cümlesiyle başlamaktadır. Kanonik İncillerin aksine, Apokrif İncillerde İsa'nın çarımha gerilişi daha uzun ve duygusal metinlerle işlenmekte ve doğal olarak da Yahudi karşıtı

124 I. Korntihliler 10,12-13, 14,14.

125 Efeslilere Mektup 2,11-17.

126 "Acts And Martyrdom Of The Holy Apostle Andrew" 1916, 511.

127 "The Apocryphal New Testament" 1924, 94.

128 "The Acts and Martyrdom of St. Matthew the Apostle" 1916, 511,530.

129 "Revelation of Paul" 1916, 580.

130 "The Narrative Of Joseph" 1916,468-470. Mektup şu şekilde başlamaktadır: "...*Ben Arimatheaalı Yusuf, Tanrı İsa'nın bedenini gömmek için Pilatus'a yalvaran ve bu sebepten dolayı katil ve Tanrı'nın düşmanı Yahudilerce zindana kapatılan kişi... Ki (Yahudiler) öfkeye kapılarak Tanrı olduğunu bilmedikleri için Onu çarımha gerdiler... Tanrının oğlunun çarımha mabküm edildiğinde, Mesih'e ıstıraplar çektirilmesinden yedi gün önce iki haydut da Eriha'dan Vali Pilatus'a gönderilmişti...*"

131 "Martyrdom of the Apostle Bartholomew" 1916,555.

132 "Acts of the Holy Apostles Peter and Paul",1916,477-492.

133 "The Gospel According to Peter"1912,7.

söylem kendisine daha geniş bir yer bulmaktadır. Örneğin *Acta Pilati* (Pilatus'un İşleri) olarak da bilinen *Nicodemus İncili*'nde klasik çarmıha gerilme ve "Mesih'in kanının günahının sonraki Yahudi nesillere geçmesi" hadiselerinin anlatımının ardından kanonik İncillerde yer almayan dramatik bölümlere geçilir. Buna göre Meryem çarmıhtaki oğluna son bir kez sarılmak ister ve çarmıh'a eğilmesini söyler, çarmıh bu dilek karşısında eğilmek üzereyken "bu son vedaya bile tahammül edemeyen yasa tanımaz Yahudiler" Meryem'i zorla oradan uzaklaştırırlar¹³⁴. İsa çarmıhtayken, Magdalenalı Meryem feryat ederek "*Duyun ey insanlar, bütün kabileler ve tüm dillerde konuşanlar, kanun tanımaz (ἀνομος) Yahudilerin binlerce iyilik saçamı öldürdüklerini. Duyun ve bu işe şaşırın*" diye haykırarak Yahudileri tüm uluslara şikâyet eder.¹³⁵ Ardından İsa, Hades'e gider ve orada Hades ile Şeytan'a meydan okur. İsa'nın geldiğini haber alan Hades korkuya kapılırken; Şeytan ona "Yahudilerin çarmıha gerdiği bu kişiden korkmaması gerektiğini" söyler¹³⁶. Ancak onlar konuşurken şimşekler eşliğinde Hades'e gelen İsa, daha önce ölmüş peygamberlere gücünü birleştirmiştir bile.

Apokrif metinler havarilerin işleriyle ilgili pasajlarda da Yahudilere aleyhinde daha dramatik ve radikal tonda bir dil kullanılmaktadır. *Acta Barnabae*'de (Barnabas'ın İşleri) Yahudilerin, Elçi Barnabas'ı Kıbrıs'ta yakalayıp Hipodromdan Sinagoga kadar sürükleyip burada ateşe atarak kemiklerine kadar yaktıkları belirtilmektedir¹³⁷. 4. asır ortasında yazılan *Acta Philippi*'de (Philippus'un işleri)de Azotus (Aşdod) şehrinde Ananias adlı Hıristiyanlığa dönen bir Yahudi'nin, eski dindaşları tarafından Sinagog'ta öldürülmesi hikâyesi yer almaktadır. Uzun bir süre arkadaşı Ananias'ı arayan Elçi Philippus, Yahudilere Ananias'ı görüp görmediklerini sorar. Yahudiler de "*bir şey bilmediklerinde ısrar edip, yalan söylüyorlarsa Tanrı ve Caesar'ın kendilerine ölüm getirmesini*" dilerler. Ardından Ananias'ın yeniden canlanan bedeni gelerek Yahudilerin işlediği cinayeti haber verir. Bu esnada dile gelen bir boğa, Philippus'tan Yahudileri boynuzlarıyla öldürmek için izin ister¹³⁸. Ancak Philippus, "*kötülüğe kötülükle karşılık verilemeyeceğini*" söyler. Bu mucizeler ve Philippus'un merhameti karşısında Yahudilerden ve Paganlardan binlercesi Hıristiyan olur. Tüm

134 "The Gospel Of Nicodemus" 1916, 430.

135 "The Gospel Of Nicodemus" 1916, 431,

136 "The Gospel Of Nicodemus" 1916, 436.

137 "The Acts Of Barnabas" 1916,495.

138 Burada yazar muhtemelen "Boynuzlarıyla Öldüren Boğa" (Johnson 1988,33) olarak bilinen Musa Kanunu'na gönderme yapmaktadır. Çıkış 21,28.

bu olan bitene rağmen Hıristiyan olmayı reddeden kırk kadar Yahudi hahamına (yalan söyledikleri için) melekler tarafından ölüm yağdırılır¹³⁹.

Apokrif metinler, Yahudilerin “yaptıkları kötülüklerin karşılığında Tanrısal güçlerce cezalandırılmalarının” örnekleriyle doludur. Örneğin *Epistola Pilati* (Pilatus’un Raporu/Mektubu) adlı metinde İsa çarmıha gerildikten sonra gerçekleşen depremde binlerce Yahudi’nin öldüğü yazılmaktadır¹⁴⁰. Apokrif metinler, ilginç bir şekilde Roma Valisi Pilatus’un etrafında dönen olaylarla ilgilenmişler ve Pilatus’u da kendi anti-semit bakış açılarına bir dayanak hâline getirmişlerdir. Örneğin *Pontius Pilatus’un Azlı*¹⁴¹ adlı başka bir metine göre, İsa’nın ölümü ve depremin ardından olaylardan haberdar olan Caesar (Tiberius) vali Pilatus’u huzuruna çıkararak rapor ister ve “sayısız mucize gösteren ve Tanrı olduğu düşünülen İsa’nın niçin idam edildiğini” sorar. İmparator Mesih’in adını anar anmaz Pantheon’daki tüm tanrı heykelleri parçalanmış ve Romalıların korkusu daha da artmıştır. Af dileyen Pilatus, kendisinin masum olduğunu bütün problemin “kanun tanımaz (ἀνομοος) Yahudilerden” kaynaklandığını söyler. Bunun üzerine Caesar (Tiberius) “kötülükle dolu olan Yahudilerin, İudea’dan çıkarılmasını ve tüm uluslara köle olarak dünyanın dört bir yanına dağıtılmalarını emreder”¹⁴². Bir başka deyişle *Pontius Pilatus’un Azlı*’sında Vespasianus’un (69-79) hükümdarlığı devrinde yaşanacak olayları Tiberius (MS 14-37) devrine çekerek İsa’nın ölümüyle ilişkilendirmektedir.

6- Süryanca Metinlerde Yahudi Karşıtlığı

Kendileri de Sami kökenli bir halk olan Süryâniler (Hıristiyanlık öncesi adlarıyla Aramiler) arasında da Hıristiyanlığın kabulünden sonra Yahudi karşıtı söylemlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Süryâni rivayetlerine göre Mesih İsa hayattayken, yeryüzünde ona inanan tek hükümdar Ruha

139 “The Acts of Philip” 1924,147.

140 “The Report of Pilate The Procurator Concerning Our Lord Jesus Christ” 1916,461.

141 Bu metin ilk olarak A. Birch, tarafından 1804’te basılmış olan *Auctarium Codicis Apocryphi N. T. Fabricani, Fasc. i, Havniae* künyeli eserde yer almıştır. Eserin kendisine ulaşamadık. A. Birch’i kaynak olarak kullanan sonraki çalışmaların hiç birinde de metnin orijinal Latince başlığı kullanılmamıştır. (Richardson 1917, 99). Öte yandan. Roger Pearse, A. Birch’in derlediği Pilatus’la ilgili metinlerin erken Hıristiyan asırlara ait olmadığını örneğin *Epistola Tiberii ad Pilatum* adlı metnin Yunancasının 11. Asırdan daha eski olamayacağını savunmaktadır. *Bkz.* <http://www.roger-pearse.com/weblog/2016/10/03/the-letter-of-tiberius-to-pilate-epistola-tiberii-ad-pilatum/>.

142 “The Giving up of Pontius Pilate” 1916, 464-465.

(Urfa) Kralı Abgar olmuştur¹⁴³. Rivayete göre Abgar, Mesih'e bir mektup göndererek "Yahudilerin kötülüklerine katlanmak yerine kendi krallığına yerleşmesini" teklif etmiş; ancak İsa, Tanrı'nın kendisi hakkında farklı planları olduğunu söyleyerek bu daveti kibarca reddetmiştir¹⁴⁴. Modern araştırmacılar, Hıristiyanlığı kabul edenin İsa'nın çağdaşı olan Abgar V (MÖ 4-MS 40) değil, Abgar VIII (176-213) olduğunu düşünmekteyse de¹⁴⁵ Mesih ve Abgar'ın mektuplaşmaları Süryanî Kilisesi içinde asırlar boyunca tartışılmaz bir gerçek olarak görülmüştür¹⁴⁶.

Süryanî yazınında Mesih'in çarmıha gerildiğini öğrendiği anda Abgar'ın Yahudilere öfkelenerek Kudüs'ü yıkmaya karar verdiği söylenmektedir¹⁴⁷. Ancak, sonuçta *Iudaea*, Roma toprağı olarak kabul edildiğinden Abgar, İmparator Tiberius'a (14-37) bir mektup yazarak, "Roma sınırlarına saygısından dolayı Fırat Nehri'ni geçemediğini bu yüzden de Mesih katillerini cezalandıramadığını, ancak gücü her şeye yeten İmparatorun bunu yapabileceğini" belirtir. Mektubu alan Tiberius da, Abgar'a hak vererek, Kudüs'ü yıkıp Yahudileri köleleştirmek için harekete geçer¹⁴⁸. Hikâyenin başka bir versiyonunda, Abgar yine benzer bir mektubu İmparator'a yollamış ve otoritesi altında olan Mesih'i çarmıha geren Yahudileri cezalandırmasını rica etmiştir. Tiberius ise cevaben, Yahudilerin yaptıklarından haberdar olmakla birlikte, İspanya'da bir ayaklanmayı bastırmakla uğraştığını, isyanı sona erdirir erdirmez, Yahudileri cezalandıracağını söylemektedir¹⁴⁹. *Doctrina Simon Cephas* (Kefas'ın -Petrus- Öğretileri) adlı metindenise Tiberius'un, Abgar'ın mektubu gelmeden önce Pilatus'u sorguya çekerek Mesih'in çarmıha gerilmesi olayını öğrendiğini ve valiyi Yahudilerin sözüne uyduğu için azarladığını öğreniriz¹⁵⁰.

Süryanca kaynakları derleyen Ermeni tarihçi Movses Khorenatsi (öl. 490), Abgar'dan Ermeni kralı olarak bahsetmekle birlikte hikâyenin geri kalanında benzer temaları takip etmektedir¹⁵¹. Movses'e göre, Abgar yalnızca Tiberius'a değil, Parth Kralı Ardakhes'e¹⁵² de mektup yazarak

143 Eusebius 2011,31.

144 Atiya 2005, 270-271; Eusebius 2011, 31-32.

145 Atiya 2005, 272.

146 Atiya 2005, 272.

147 "Extracts Concerning Abgar and Addæus" 1916,656.

148 "Extracts Concerning Abgar and Addæus"1916,656.

149 "The Teaching of Addæus The Apostle" 1916,662.

150 "The Teaching of Simon Cephas"1916,674; Ancient Syriac Documents 1864, 35-41.

151 Moses of Chorene 1916,704.

152 Muhtemelen Artabanus III (MS 10-38).

“Yahudilerce çarmıha gerilen Mesih ve Tanrı'nın oğlu olan İsa'nın” öğretisini kabul etmesini istemiştir¹⁵³. Ancak yine Süryanca metinlerden anladığımız kadarıyla Sāsāni İnan'ında yaşanan Yahudi-Hıristiyan gerginliğinde, Yahudiler uzun süre avantajlı taraf olmayı sürdürmüşlerdir. Erbil ve Siirt Kronikleri gibi anonim Süryânca kaynaklara göre, annesi de bir Yahudi olan Sāsāni Şahı Şâpür II (309-379) devrinde Hıristiyanlara büyük baskılar ve katliamlar yapılırken; Yahudiler de Hıristiyanları İranlılara ihbar etmişlerdir¹⁵⁴.

Süryani yazınında anti-semit duyguları en yoğun şekilde yansıtan Geç Antik Çağ Süryani şiirinin en büyük ismi kabul edilen Ephraim'dir (öl. 373)¹⁵⁵. Ephraim'in birçok ilahisinde (*hym*) Yahudiler ağır sıfatlarla (kokuşmuş, cahil, cani vb) olarak anıldığı gibi¹⁵⁶, Yahudilerin geleneklerini devam ettiren örneğin Hamursuz Bayramını kutlayan Hıristiyanlar da eleştirilmektedir¹⁵⁷. Ephraim, bir şiirinde Hıristiyanlara, “*Kardeşlerim elleri kanlı olan bu halkın (Yahudilerin) size uzattıkları bu hamursuz ekmeği almayın*” diye seslenmektedir¹⁵⁸. Ephraim, bazı şiirlerinde Yahudi-Hıristiyan çatışmasını doğrudan yansıtmak yerine “sembolik bir anti-semit” dil¹⁵⁹ kullanmıştır. Örneğin birçok ilahisinde Hıristiyanları temsilen “gerçek kuzu”, “Tanrı'nın kuzusu” veya “yaşayan kuzu” ile Yahudileri temsil eden “Pesah (Hamursuz) kuzusu” karşılaştırılmaktadır; Ephraim; Hıristiyan öğretisinin Yahudiliği hükümsüz bırakmasını şu şekilde tasvir etmiştir. “*Tanrı'nın kuzusu yedi başka bir kuzuyu, Bir kuzunun diğerini yediği görül-müş şey midir? (Ama) Gerçeğin kuzusu yedi Hamusuz kuzusunu*”¹⁶⁰.

7- İznik Konsili (325) Öncesi Kilise Babalarının Gözünde Yahudiler

Entelektüel Hıristiyanlığın, “Kilise Babaları” adı verilen ve büyük bölümü olgunluk yaşlarında Platonculuk veya Stoacılığı terk ederek bu dini benimsemiş bir dizi düşünür ve eylem adamının sırtında yükseldiğini iddia etmek sanırız abartılı olmaz¹⁶¹. Şehit Iustinus (öl.165), Irenaus (öl.200),

153 Moses of Chorene 1916, 706.

154 “Erbil Vekâyinâmesi” 2002, 120; “Siirt Vekâyinâmesi” 2010, 123.

155 Shepardson 2008, 26.

156 Shepardson 2008, 18.

157 Shepardson 2008, 45.

158 Shepardson 2008, 1-2.

159 Taylor 1995, 127-169.

160 Ephrem 2012, 4-5.

161 Gilson 2007, 17.

Clementus (öl.215), Tertullianus (öl.222), Origenes (öl.254), Cyprianus (öl.258) gibi “Kilise Babaları” kanonik veya apokrif İncil yazarlarından çok daha geniş bir entelektüel donanıma sahiptiler ve Hıristiyanlığı Yahudi geleneğinden ziyâde Yeni-Platoncu veya Stoacı bir pencereden değerlendiriyorlar, Pagan felsefeye ve Cicero’nun mirasına büyük değer veriyorlardı¹⁶². Ayrıca hiçbiri köken olarak Yahudi değildiler ve bu nedenle Yahudilere karşı Yahudi kökenli Hıristiyanlarla kıyaslandığında çok daha duyarsızdılar. Hıristiyan teolojisinin temellerini attıkları eserlerde genellikle kendi Pagan düşün gelenekleri ve geçmişleriyle hesaplaşmakta; gnostikler, Maniheiztler, Mithracılar, Epikurosçular, Marcioncular, Montanistler veya Yeni-Platoncularla polemığe girmektedirler¹⁶³. Bu geniş fikirsel çatışma ortamında onlar için Yahudilik, sayıları bir hayli fazla olan yanlış inanç biçimlerinden biriydi yalnızca¹⁶⁴. Bu nedenle genellikle Yahudi gelenekleri ile polemığe giren apostolik yazarların aksine Kilise Babalarının doğrudan Yahudileri eleştiren kısımlar çalışmalarında çok fazla yer tutmamıştır¹⁶⁵.

Öte yandan Kilise Babalarının çok renkli bir inanç ortamında bulunmaları ve entelektüel donanımları onları anti-Yahudi söylemler kullanmaktan uzak tutmamıştır. Hatta Kilise Babalarının anti-semitizminin apostolik yazarlara göre çok daha naif ve derin olduğu söylenebilir. Kilise Babaları, “İsa veya havarilerinin kanının hesabını sormaktan” ziyâde, Yahudi inancı ve geleneklerinin “hükümsüzlüğü” ve “şekilselliği” üzerinde durmuşlar ve Hıristiyanlığı yücelten asıl olgunun Yahudi geleneği değil Yunan felsefi aklı olduğunu savunmuşlardır. Yahudi halkının insanlığa en büyük katkısı, tek Tanrı fikridir, o kadar. Oysa erdem ve akıl gibi unsurlar Yunan düşünürlerinin elinde tekâmül seviyesine ulaşmış,¹⁶⁶ Yunan aklı ve erdemi ile Yahudi Tanrı fikri birleştiğinde ortaya Hıristiyanlığın yüksek teolojisi çıkmıştır¹⁶⁷. Yahudilik böylece tarihsel olarak artık görevini tamamlamış ve hükümsüz kalmıştır. Yeni Sion ve İsrail

162 Russell 1994, 55; Artz 1996, 63-78; Augustinus 2010, 83

163 Artz 1996,64.

164 Hippolytus 1886, 9-163.

165 Örneğin Hippolytus’un, “Tüm Heretiklere” karşı kaleme aldığı hacimli eserinde Yahudiliğe ayrılan bölümlerin oldukça az olduğu görülmektedir. (Hippolytus, 1886, 134-138) Tertullianus’un *Yahudilere Cevap* (Tertullianus, 1885 b.) adlı risalesi (*modern baskıda 20 sayfa*) Marcion’a karşı kaleme aldığı Beş Kitaplık (*modern baskıda 260 sayfa*) polemığinin (Tertullianus, 1885 c.) yanında hayli mütevazı kalmaktadır.

166 Gilson 2007, 57.

167 Clementus1886,489.

artık Kilisenin kendisidir¹⁶⁸, “seçilmiş halk” da artık Hıristiyan cemaatidir¹⁶⁹. Bu nedenle Yahudilerle bir kan davası gütmenin anlamı da yoktur. Cyprianus, Yahudilerce öldürülen Stephanos’un son sözlerini (“*Ya Rab bu günahı onlara yükleme*”¹⁷⁰) aktararak Yahudiler hakkında gerçek yargının Tanrı tarafından verileceğini söylemekteydi¹⁷¹. İncil literatüründeki “katil, kanunsuz (ανόμων) Yahudi” söylemlerine İznik Öncesi Kilise Babalarının yazılarında nadiren rastlanmaktadır. Bunun yerine, “Yahudilerin gülünç, aptalca gelenekleri” söylemleri ise sıkça karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Geç 2. asırda yazılmış Πρὸς Διόγνητον Ἐπιστολή (Mathetes’ten Diognetus’a Mektup)¹⁷² adlı metinde Mathetes, Yahudilerin Tanrı’ya kurban sunmalarının “gülünç” bir eylem olduğunu, sünnet olmanın veya domuz eti yememenin insana hiçbir erdem katmayacağını, Tanrı’nın bu ritüellerin hiç birine ihtiyaç duymadığı söylemekte ve Şabbat Günü çalışma yasağı da eleştirilerek “Sanki o gün iyilik yapmak yasaklandı” denmektedir¹⁷³. Mathetes, sonuç olarak “Yahudilerden öğrenecek hiçbir şey olmadığını”¹⁷⁴ söyleyerek kendi açısından bu defteri kapatmaktadır. Mathetes’in tenkitleri, Yahudilere karşı öfke duyan ilk kuşak Hıristiyan yazarlarının tam aksine Yahudileri önemsemeyen bir bakış açısını yansıtmaktadır.

Latin Kilise Babalarından Tertullianus da sünnet veya Şabbat günü çalışmama gibi uygulamaların “bireye hiçbir esenlik (kurtuluş) sağlamayan sadece İbranileri zamanında diğer kabilelerden ayrılıp birbirlerini tanımaların yardımcı olan şekilsel ritüeller olduğunu savunmuştur¹⁷⁵. Şehit Iustinus’a ait olduğu tahmin edilen ve sonraki asırlarda Yahudilere cevap (*Adversus Iudaeos*) geleneğine kaynaklık eden¹⁷⁶ *Dialogus cum Tryphone* (Trypho İle Diyalog) da da benzer şekilde sünnetin hiçbir dinsel anlam içermeyen, Filistin’e yerleşen İbrani halkıyla Paganları ayırmaya yarayan bir işaret olduğu vurgulanmakta, İbrahim’den önce sünnet, Musa’dan önce de ritüelinin olmadığı belirtilerek bu tür uygulamaların zaman içerisinde değişmesinin normal olduğu savunulmaktadır. Yazara göre

168 Russell 1994,58; Brown 2000, 40.

169 Shepardson 2008, 28

170 Elçilerin İşleri VII,60.

171 Cyprianus 1886,488.

172 Yazar adını değil Mathetes (mürit) müstearını kullanmıştır. Diognetus da İmparator Marcus Aurielius’un lâkaplarından biriydi.

173 Mathetes 1913,26.

174 Mathetes 1913,29.

175 Tertullianus 1885 b, 155-156; Tertullianus 2005,50.

176 Frederiksen-Irshai 2008,983.

bu ritüelleri kutsallaştırmak “gülünçtür”¹⁷⁷. Novatianus (öl. 258) kaleme aldığı ilginç bir eser olan *De cibis Iudaicis* (Yahudi Yemekleri Üzerine) de Yahudilerin ve “heretik” Hıristiyanların bazı hayvanları yemekten kaçınmalarını eleştirmektedir. Yaratılış Kitabı’ndaki “*Tanrı yarattıklarına baktı ve her şeyin çok iyi olduğunu gördü*”¹⁷⁸ cümlesinden hareketle Novatianus, “Tanrı’nın kirli bir hayvan yaratmasının mümkün olmadığını, böyle bir kirli canlı olmuşsa bile Nuh Tufan’ından kurtulamayacağını savunmaktadır”¹⁷⁹. Sonuç olarak yazar Hıristiyanları, Yahudi geleneklerinden kaynaklanan bu “çelişkili durumdan” uzaklaşmaya ve her türden yemek tabusunu terk etmeye davet etmektedir.

Yahudiliği büyük bir rakip veya tehdit olarak görmeyen Origenes, Yahudilerle ilişki kurarak onlardan Eski Antlaşma’da geçen tartışmalı bazı kelimelerin İbranca karşılıklarını öğrenmeye çalışmıştır¹⁸⁰. Üstelik Tertullianus’un yazdığına göre Origenes İbrancadan çeviri yapan tek kişi de değildir. Ptolemies Philadelphus adında biri de “Eski Antlaşma”yı orijinal dilinden okumayı öğrenebilmek için Yahudilerden İbranca kitaplar istemektedir¹⁸¹. İbranca metinleri incelenmesi Hıristiyan polemik yazını için zenginleştirici sonuçlar vermiştir. Hıristiyan yazarlara göre Eski Antlaşma’daki birçok metin İsa Mesih’i müjdelemektedir ve Yahudiler, Eski Antlaşma metinlerini tahrif ederek İsa’nın gelişini müjdeleyen kısımları sansür etmişlerdir¹⁸². Örneğin Yasaların Tekrarı 18,15’de “...*Tanrınız Rabb size aranızdan, kendi kardeşlerinizden benim gibi bir peygamber çıkaracak. Onu dinleyin...*” ayetini Hıristiyan yazarlar İsa’nın müjdenmesi olarak kabul ederken; Yahudiler burada eski Peygamberlerden Nun oğlu Yeşu’nun (İsa ile adaştır) kastedildiğini savunmuşlardır¹⁸³. Hıristiyan yazarlara göre Amos 9, 8-9 ayetinde yer alan “...*O gün diyor egemen Rab, öğleyin güneşi batıracağım güpegündüz yeryüzünü karartacağım...*” ve Yeremya 15, 9’da “...*yedi çocuklu kadın bayılıp son soluğunu verecek daha gündüzken güneş batacak...sağ kalanları düşmanların önünde kılıca teslim edeceğim...*” gibi cümleler, İsa’nın çarmıha gerildiği anda gündüzün kararmasına atıfta bulunmaktadır.¹⁸⁴ “Yahudiler gerçek anlamlarını bilmeden 1500 sene boyunca bu metinleri okuyup durmuşlardı; ta ki İsa Mesih gelip

177 Iustinus 1913,206.

178 Yaratılış 1, 31.

179 Novatianus 1886,645-646.

180 Origen to Africanus 1885,388; Grafton-Williams 2006,111-120.

181 Sider 2001, 38.

182 Lactantius 2003, 260.

183 Russell 2000, 15.

184 Lactantius 2003, 260.

de bunları anlaşılır kılana dek”¹⁸⁵. İbranca bilmek tam da bu mesele nedeniyle önem kazanmaktadır. Yahudilerin Eski Antlaşma’yı Yunançaya çevirdikleri esnada anlamını bozduklarını iddia eden Hıristiyan yazarlar, bir yandan “doğru çeviriler” yapmaya çalışırken; öte yandan da Eski Antlaşma metinleri içinde İsa’nın gelişini müjdeleyen metinler aramaya başlamışlardır. Örneğin Iustinus’a göre, Yeşaya 7,14-15’te¹⁸⁶ bahsi geçen “gebe kalan kız” cümlesinin gerçeğinin “gebe kalan bakire” olarak çevrilmesi gerektiğini ileri sürmüştür¹⁸⁷. Metnin İbrancasında “bakire” anlamına gelen *almah* (אַלְמָה) kelimesi kullanılmışken¹⁸⁸ *Septuaginta* çevirisinde genç kız (νεάνις) tercih edilmiştir¹⁸⁹. Iustinus’un önerisiyle “Eski Antlaşma”nın yeni çevirilerinde (νεάνις) yerine bakire anlamına gelen (παρθένος) kullanılmaya başlanmıştır¹⁹⁰. Böylece Hıristiyanlar için bu metin İsa’nın müjdelendiğine şüphe duyulmayan bir hüviyet kazanmaktadır.

Kilise babalarının yazınında dikkati çeken bir unsur da Eski Antlaşma hakkındaki derin bilgileri ve Yahudi teolojisini eleştirmek için Yahudi yazınının kendisini kullanmayı tercih etmeleridir. Sonuçta bu yöntemin Yahudileri salt İncil’in diliyle eleştirilmesinden daha etkili olacağı muhakkaktır. Zira, İncillerdeki ithamlar, Yahudiler için bir anlam ifade etmeyen tek taraflı suçlamalardır ve ancak İsa, “Mesih” olarak kabul edildiği takdirde bir anlam kazanmaktadırlar. Oysa Hıristiyanların deyişiyle Eski Antlaşmadan yola çıkan polemikçiler Yahudileri kendi kutsal metinlerini kullanarak sıkıştırmak istemişlerdir. Örneğin “Yahudilerin seçilmiş bir halk olmadığını” kanıtlamak için İshak’ın karısı Rebeka’dan doğan “iki farklı ulus”¹⁹¹ argümanı bu uluslardan eski olanıyla Yahudilerin “yeni ve genç olanıyla da” Hıristiyanların kastedildiği iddia edilmiştir¹⁹². Tertullianus, Yahudi Tapınağı’ndaki ritüellere karşı mücadele eden İsa’yı

185 Lactantius 2003, 260. İlginç olarak Lactantius, İsa’nın müjdelenmesini sadece “Eski Antlaşma” metinlerine değil Pagan kâhinlerinin (sybil) kehanetlerine de dayandırmaktadır. Lactantius 2003, 260-262. Bu türden kehanetlere apokrif metinlerde de rastlamak mümkündür. *Epistula Apostolorum* (On İki Havarinin Mektupları) adlı Erken 2. asırda yazıldığı sanılan metinlerde Yakub Peygamberin oğullarından Levi, Yahudilerin asırlar sonra İsa’yı öldüreceklerini ve ellerine kan bulaşacaklarını kehanetinde bulunmaktadır. Marshall 2005, 80.

186 “...*Rabb size bir belirti verecek. İşte kız gebe kalıp bir oğul doğuracak adını İmmanuel (Tanrı bizimledir) koyacak. Çocuk kötüyü reddedip iyiyi seçecek yaşa gelince tereyağı ve bal yiyecek...*”.

187 Iustinus 1913, 216.

188 <http://biblehub.com/interlinear/isaiah/7-14.htm>

189 Iustinus 1913, 216. Frederiksen-Irshai 2008, 1011

190 <http://biblehub.com/interlinear/apostolic/isaiah/7.htm>.

191 Yaratılış 25, 23.

192 Tertullianus 1885 b, 152; Cyprianus 1886, 512.

savunmak için İncil'den değil, Yahudilerin itiraz edemeyeceği Yeşaya I Kitabından örnekler¹⁹³ vermektedir¹⁹⁴. Eski Antlaşma'da Yahudileri eleştiren tüm metinler¹⁹⁵ Hıristiyan yazarlar tarafından okunup incelenmiş, daha öncede belirtildiği üzere, Yahudilerin geçmişte de kendilerine gönderilen Peygamberleri öldürmekle suçlanmasından yola çıkılarak¹⁹⁶ İsa'nın çarmıha gerilmesi, "Eski Antlaşma Peygamberlerinin başına gelen felaketlerin sonuncu halkası" olarak yorumlanmıştır¹⁹⁷.

Bir yandan sünnet, domuz eti yasağı, Şabbat gibi Eski Antlaşma'daki yasa ve buyruklarının geçersiz olduğunu savunulurken; öte yandan da Eski Antlaşma metinlerine dayanarak Mesih'i müjdelemek polemikçiliğin taktikleri olarak görülebilir. Kilise Babalarının polemiklerine özgü olan bu çelişkiye, onların Pagan anti-semitlere karşı olan yazılarında da rastlanılmaktadır. Polemikçi burada, bir yandan kendi amacına hizmet etmeyen Eski Antlaşma geleneklerini hükümsüz sayarken; öte yandan Hıristiyanlığı "barbar Yahudi geleneklerinin temsilcisi" olarak gören ve Yahudileri Mısır'dan kaçan önemsiz köleler olarak niteleyen Celsus¹⁹⁸ gibi Pagan yazarlara karşı, "Eski Antlaşma" Peygamberlerini ve mucizelerini savunmaktadır¹⁹⁹. Aynı savunma, Yahudi geleneğinin tümünden reddedilmesi gerektiğinde ısrar eden Montanus ve Markiongibi "heretiklere" karşı da yapılacaktır²⁰⁰. Daha sonraki asırlarda Yahudilere dönük fiili saldırıları teşvik eden İskenderiye Patriği Kyrillos(öl.444) dahi Paganlara karşı polemiklerinde Yahudi peygamberlerine sahip çıkmaktadır. Kyrillos, İmparator Iulianus'a (363) karşı kaleme aldığı reddiyede Musa Peygamberin tüm Yunanfilozoflarının hepsinden de yüce olduğunu savunmuştur²⁰¹.

193 "Kurbanlarınızın sayısı çokmuş, Bana ne?" diyor RAB, "Yakmalık koç sunularına, Besili hayvanların yağına doydum. Boğa, kuzu, teke kanı değil istediğim. Huzuruma geldiğinizde Avulularımı çiğnemenizi mi istedim sizden? Anlamsız sunular getirmeyin artık. Buhurdan iğreniyorum. Kötülük dolu törenlere, Yeni Ay, Şabbat Günü kutlamalarına düzenlediğiniz toplantılara dayanamıyorum. Yeni Ay törenlerinizden, bayramlarınızdan nefret ediyorum. Bunlar bana yük oldu, Onları taşımaktan yoruldum. "Ellerinizi açıp bana yakardığınızda Gözlerimi sizden kaçıracağım. Ne kadar çok dua ederseniz edin dinlemeyeceğim. Elleriniz kan dolu. Yıkayıp temizlenin, Kötülük yaptığınızı gözüm görmesin, Kötülük etmekten vazgeçin. (Yeşaya 10-14).

194 Tertullianus 1885 d,63.

195 Örneğin Hâkimler 4,1; Malaki 2,11; Yeremya 7,25-28.

196 Nehemya,9,26.

197 Cyprianus 1886, 524.

198 Celsus 1987,79-83.

199 Russell 1994, 39-44.

200 Gilson 2007,37.

201 Russell 2000, 17.

8- İznik Konsili (325) Sonrası Kilise Babalarının Gözünde Yahudiler

Erken dönem Kilise Babalarının Yahudiliğe karşı görece mutedil tavrının aksine İznik Konsili (325) sonrasındaki Kilise Babalarının Yahudilere dönük polemiklerde dillerini sertleştirdikleri ve Eusebius (öl.340), Augustinus (öl.394), Nyssalı Gregorius (öl. 395) Ambrosius (öl. 397), Ioannes Khrystostomos (öl. 407), Jerome (öl. 420), İskenderiyeli Kyrillos (öl.444) gibi babaların başını çektiği “militan bir anti-semitizmin”²⁰² ortaya çıktığı görülmektedir.

Yahudilere karşı dilin giderek sertleşmesinin ilk izlerine Büyük Konstantinos’un danışmanlığı görevinde bulunan ve Kilise tarihçiliğinin de temellerini atan Eusebius’un²⁰³ (öl.340) eserlerinde rastlanmaktadır. Eusebius, bir *Historia Ecclesiastica* (Kilise Tarihi) yazmasının nedenlerini açıkladığı ilk cümlelerinde: “Kurtarıcımız’a (σωτηρος) karşı Yahudi halkının yaptığı haksızlıkları anlatmak da amaçlarım arasında yer almaktadır”²⁰⁴ demektedir. Eusebius, eserini öylesine anti-semit duygularla kaleme almıştır ki, gerçekten içten bir saygı duyduğu Yahudi tarihçi Philon (öl.50) için “...Yahudi olmasına rağmen asalet bakımından İskenderiyeli’deki hiç kimseden aşağı olmayan biri...” betimlemesini yapmaktadır²⁰⁵. Polykarphos’un yakılması hadisesini anlatırken, ateş için odun toplayan Yahudiler hakkında “...Yahudilerin böyle işlerde ellerinin ne kadar çabuk olduğu bilinir...”²⁰⁶ demektedir. Lactantius (öl.326?) gibi Eusebius da MS 70’te İudaea halkının yaşadığı felaketin sebebinin Yahudilerin İsa’ya karşı işledikleri suçun karşılığı olarak yorumlamıştır²⁰⁷. Üstelik Eusebius’un bu konu hakkında betimlemeleri Lactantius’dan daha ağırdır. Romalıların Kudüs’ü kuşattıkları zaman halkın açlıktan bebeklerini yediğini, böylece Yahudi halkının, “...İsa’ya karşı işledikleri suçun karşılığı olan ilâhi bir intikamla cezalandırıldığını...” yazmaktadır²⁰⁸. Kudüs’ün Romalılarca tahribi ve Tapınağın yıkılması olayı aynı zamanda İsa’nın bir kehaneti olarak görüldüğünden²⁰⁹ Hıristiyan tarihçilerce olumlanmıştır. Nitekim Hıristiyanların, Kudüs Tapınağının akibetini kendi dinsel propaganda-

202 MacDonald 2004, 125.

203 Grant 2008, 12.

204 Eusebius 2011, 9.

205 Eusebius 2011, 41.

206 Eusebius 2011, 112.

207 Lactantius 1913, 241.

208 Eusebius 2011, 68-72.

209 Eusebius 2011, 73.

ları için kullandıklarını fark eden İmparator İulianus (363), Yahudilere Tapınaklarını yeniden inşa sözü vererek²¹⁰ bu Hıristiyan argümanını yıkmak istediye de erken ölümü nedeniyle planını gerçekleştirememiştir.

4. Asır Babalarından çoğu Yahudiler hakkında standart hale gelmiş suçlamaları tekrar etmekle yetinmişlerdir. Örneğin Poitiers’li Hilarius (öl. 367) Yahudileri, “Tanrı’nın oğlunu iblislere teslim edenler” “peygamber katilleri”²¹¹ olarak betimlerken; Mopsuestialı Theodoros (öl. 428) da “İsyancı ruhlu Yahudilerin Peygamberleri ve Mesih’i öldürmekten çekinmediklerini” belirtmektedir²¹². Öte yandan İznik Konsili sonrasında siyasi-toplumsal iklimin Yahudiler aleyhine giderek kötüleşmesine paralel olarak 4. asır Kilise Babalarının bazılarının söylemlerinin daha negatif boyuta taşındığı görülmektedir. Örneğin Kappadokialı babalardan Nyssalı Gregorius’un (öl.394), metinlerinde Yahudiler, “Peygamberlerin ve İsa’nın katilleri”, “Tanrı’ya isyan edenler”, “engerek soyu”, “günahkârlar”, “karanlık düşünceli halk” vb. sıfatlarla anılmışlardır²¹³. Bir diğer “militan” anti semit baba olan Aziz Ioannes Khrysostomos (öl. 407) *Adversus Iudaeos* adlı eserinde “..Yahudileri için en uygun mesleğin kasaplık olduğunu zira onların katillikte tecrübeli olduklarını...” yazmıştır²¹⁴. Khrysostomos vaazlarından birinde “..Yahudilerin Meryem’in gebe kalmasının arkasındaki mucizeden haberdar olsalardı, Meryem taşlamaktan çekinmeyeceklerini...” ileri sürmüştür²¹⁵. Khrysostomos, Yahudilerin Hamursuz Bayramı’na katılan Hıristiyanları da sert biçimde eleştirmiş, Hamursuz şenliklerinde Yahudilerle dans edenleri iblislerin (demon) ele geçirebileceğini iddia etmiştir. Chrysostomos’a göre her Hıristiyan koca “...İsa katillerinin dansına katılan karısının bir iblis tarafından ele geçirilmiş şekilde geri dönebileceği konusunda endişe taşımalıdır...”²¹⁶. Sinagoglar da Chrysostomos’a göre aynı derecede tehlikeli yerlerdir ve Hıristiyanların, “haydutların ve iblislerin mekânı olan” sinagoglardan uzak durmaları gerekir²¹⁷. Chrysostomos ünlü bir vaazında da “Yahudileri Şeytanın hizmetinde çalışan insanlar” olarak nitelemektedir²¹⁸. Benzer ilahi ve vaazlara Chrysostomos’un çağdaşı olan

210 Theophanes, 1997,82.

211 MacDonald 2004,112.

212 Theodore of Mopsuestia 2009, 22,55,142.

213 MacDonald 2004,111

214 MacDonald 2004,112.

215 Chrysostomos 1996, 69-70.

216 Kalleres 2015, 67.

217 Kalleres 2015, 67.

218 Chrysostomos2013,215.

birçok Kilise Babasında rastlanmaktadır²¹⁹. Anlaşılan Kilise önderleri, Hıristiyan toplulukları günlük hayatta diğer dinlerden olanlarla yalıtılmak için hayli enerji harcamışlardır.

Dönem şartlarının değişimine bir örnek de Origenes'in yolundan giden ve Yahudi uzmanlardan İbranca öğrenen Jeromius'a²²⁰ gösterilen sert tepkilerdir. 3. asırda Origenes'in İbranca çalışmaları bildiğimiz kadarıyla büyük bir tepki çekmezken; Jeromius'un çeviri faaliyetlerine karşı Rufinus Aquileiensis (öl.410) bir reddiye kaleme almış ve ona "...*Bu eylem senin, kardeşim, yalnız senin. Kilisede size destek olacak hiç bir arkadaşınız ya da ortağınız olmadığı açık... Siz ki, ey kardeşim, Yahudiler tarafından esir alınmadan önce bana en yakın kişiydiniz. Kötülük sizi böyle kucaklayıp uçuruma mı sürükleyecekti...*"²²¹ diyerek rahatsızlığını belirtmiştir.

4. Asırdan itibaren yaşanan değişim neticesinde Kilise Babalarınınsadece anti-semit söylemlerde bulunmakla kalmadıkları, kitleleri ve günlük siyaseti de Yahudiler aleyhine yönlendirdikleri görülmektedir. Henüz devletin Hıristiyanlaşmasından önce 300 veya 309 yılında İspanya'da toplanan Elvira Konsili, Hıristiyanların Yahudilerle evlenmelerini (*canon* 16), birlikte yemek yemelerini (*canon* 50), birlikte dua etmelerini (*canon* 49) Yahudi kadınlarla cinsel ilişki kurmalarını (*canon* 78) yasaklayan kararlar almıştır²²². Roma İmparatorluğu Hıristiyanlaştığında bu tür kanunların artık komünyon yasaları olmaktan çıkarak devletin de benimsediği kurallar haline geldiği, Hıristiyan imparatorların Yahudilerin servet edinmesini, ticaret yapmalarını, ibadet etmelerini vb. kısıtlayan bir dizi kanun çıkardıkları görülecektir²²³. Bu kanunlar içinde en dikkat çekenlerden biri de Yahudi olanlar haricindeki kişilerin sünnet edilerek Yahudi topluluğuna katılmalarının yasaklanmasıdır²²⁴. Böylece aslında Pagan kaynaklı bir tepki Hıristiyan imparatorlar eliyle sürekli ve hukuki bir dayanağa kavuşmuştur. Nitekim Hıristiyanlaşan Roma İmparatorluğu, 4. asır ortasından itibaren tarafsızlık siyasetini terk ederek, Hıristiyan-Yahudi çatışmasında birinciler yanında yer almaya başlamıştır. Bu değişim, Aziz Ambrosius'un, (öl. 397) Hıristiyan kitleler Callinucum (Rakka)Sinagogu'nu yaktıklarında, Yahudilerin zararını tanzim etmeye çalışan Theodosius I'i (378-395) sert bir mektupla uyarıp, Sinagog'un

219 Kalleres 2015, 67

220 Russell 1994,55.

221 Rebenich 2005,27.

222 Bradbury 2008, 509.

223 Linder 2012,162-169.

224 Linder 2012,171

inşasına engel olması gibi örneklerle netlik kazanmıştır²²⁵. 415 yılında İskenderiye Patriği Aziz Cyrillus (öl.444), bizzat halkı Yahudiler aleyhine kışkırtarak kitlesel kırımların önünü açacaktır²²⁶. Bu dönemden elimize kalan metinlerde Kilise adamlarının her türlü baskıyı uygulamaktan çekinmeyerek mümkün olduğu kadar çok sayıda Yahudi'yi vaftiz etmekle ve sinagogları yıkmakla övündükleri görülmektedir²²⁷. Erken Kilise Babalarının görece barışçıl dilinin aksine artık Kudüslü Cyrillus (öl.386) gibi Kilise büyükleri vaazlarında Hıristiyanlar, Samirilere, heretiklere, Paganlara ve Yahudilere karşı silahlanmaya davet edilmektedir²²⁸. Aziz Augustinus (öl.430) gibi mutedil bir düşünürün bile dönemin atmosferine uyararak (Yahudileri) “...iki kenarı keskin kılıçla öldürmeyi nasıl isterdim...” diye yazabildiği görülmektedir²²⁹. Bu gerginliğin sebebinin dini çatışma olduğu düşünülse de “paragöz/tefeci Yahudi” imajını²³⁰ çağrıştıracak bazı metinlere de rastlamak mümkündür. Örneğin Petrus Chrysologus (öl.450) vaazlarında Yahudilerin paralarıyla günahı satın alan insanlar olarak tasvir edilmektedir. Havari Judas’ın (Yahuda İskariot) İsa’yı para karşılığı satmasının suçunu bütün Yahudilere yükleyen Petrus Chrysologus şöyle seslenmektedir: “...*Ey Yahudi İsa yükselirken senin paran kaybetti...*”²³¹.

“Yeni Kilise Babaları” İncil metinlerinde Yahudileri suçlamayan metinleri de değiştirmekten çekinmemişlerdir. Örneğin *Luka İncili*’nde İsa çarımıhtayken onunla ekşi şarap (veya sirke dökerek) eğlenenlerin açık biçimde (Roma) askerleri olduğu belirtilmişken²³²; Aziz Ambrosius’un (öl. 397) *Luka İncili Şerhinde* İsa ile ekşi şarap dökerek alay edenler Yahudiler olarak geçmektedir²³³. Ambrosius’un böyle bir değişiklik yapma gereğini duymasının sebebi acaba Roma İmparatorluğu ile yaşanan tarihsel uzlaşma mıdır? Bunu bilemiyoruz.

9- “Yeni Yahudiler: Ariuşçular”

4. Asır Kilise Babalarının anti-Yahudi polemiklerinin ilginç bir yönü de “heretik olarak kabul edilen Ariuşçu mezhebin Yahudilerle eş kabul

225 Paulinus2002,204-206.

226 Sharf 1971, 27; MacDonald 2004, 119; Russell 2000,7.

227 Bradbury 2008, 511.

228 Cyrillus Of Jerusalem2002, 82.

229 Laqueur 2006, 48.

230 Johnson 1987, 172-173.

231 Chrysologus 2005, 123-24.

232 Luka 23,36.

233 Ambrosius 2001, 349.

edilmesidir²³⁴. Arius (öl. 336) İsa'ya Tanrı'nın dengi değil ikincil bir rol vermektedir²³⁵. Ariuşçuların İsa'nın doğası hakkındaki düşünceleri Yahudilerinkine benzetilmiş ve Ariuşçular "Yeni Yahudiler"²³⁶ veya "günümüzün Yahudileri"²³⁷ olarak betimlenmeye başlanmışlardır. Nyssalı Gregorius'a göre Ariuşçular Kiliseyi terk ederek Sinagog'a geri dönen sapkınlardır. Aziz Basileos (öl.379) Ariuşçuların liderlerinden Eunomius'un "*aptalca görüşlerinin Yahudilerinkini andırdığını, Yahudilerin de tıpkı Ariuşçular gibi İsa'nın tanrısallığını reddettiklerin*"²³⁸ söylemektedir²³⁹. Naziansuslu Gregorius (öl.389) ise Ariuşçuların Hıristiyanlığa Yahudilerden bile daha çok zarar verdiklerini söylemiştir²⁴⁰. 4. Asır Kilise Babaları yazılarında, Ariuşçuların Yahudilerden bile kötü oldukları; çünkü hiç olmazsa sünnetli oldukları için kimlikleri belli olan Yahudilerin aksine onların kendilerini "Hıristiyan" olarak isimlendirdiklerini belirtmişler Ariuşçular için "*keşke Yahudi olsalardı*" yorumunda bulunmuşlardır²⁴¹.

Sonuç

Erken Hıristiyanlığın, başlangıçta kendisini Pagan inançlardan ziyade-Yahudilikle rekabet hâlinde bulmasından ötürü anti-Yahudi bir söylem geliştirdiği görülmektedir. İlk Hıristiyanların hemen hepsi Yahudi olduklarından, Hıristiyanların Yahudilere veya Yahudiliğe dönük eleştirileri başlangıçta kökenleri Eski Antlaşma'da olan topluluk içi bir tartışma geleneğinin devamı olarak ortaya çıkmış; ancak zamanla diğer halklardan Hıristiyanların çoğalmasıyla, bu metinler "anti-semit" bir anlam kazanmaya başlayarak, Yahudilere dönük "dışarıdan" tenkitlere dönüşmüştür. Bu tenkitler Yahudileri "Mesih İsa'nın veya "Tanrı'nın" katilleri "Havarilerin düşmanı", "Peygamberleri öldürenler" olarak nitelenemelerine yol açmış; hatta İncillerdeki bazı pasajların serbest yorumları sonucu bu suçlamalar tüm Yahudi bireyleri ve neslini içerir şekilde genişletilmiştir. Tüm bu aleyhte atmosfere rağmen sıradan Hıristiyanların Yahudilerle normal ilişkileri içinde oldukları, Yahudilerin bayramlarına katıldıkları, Tevrat geleneklerinden bazılarını devam ettirdikleri görülmektedir. Kilise

234 Paulinus 2002,202.

235 Nyssalı Gregorius 2003, 179.

236 Athanasius 2004,184.

237 Athanasius 27, 2004,166.

238 Yuhanna 10,36.

239 Basileus2013, 1,23.

240 Naziansuslu Gregorius 2006, 121.

241 Shepardson 2008, 148.

Babaları Yahudi sempatizanı (*Judaizer*) olarak gördükleri bu gruplara karşı da sert bir tutum takınmışlar ve onları Yahudi topluluklarından uzak tutmaya çalışmışlardır. 325 yılındaki İznik Konsili'ne kadar ellerinde maddi bir yaptırım gücü olmayan Kilise liderlerinin Yahudilere karşı zengin bir yazınsal polemik geleneği yarattıkları ve fikirsel alanda onlarla rekabet etmeyi tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Çoğunlukla Yunanlı ve Latin olan Kilise Babaları bu fikirsel rekabet ortamında Yahudi din ve kültürüne çok yönlü eleştiriler getirilmiş ve Hıristiyanlık kendisini Yahudi geleneğinden tamamen kopararak farklı bir kulvara doğru hareket etmiştir. Buna karşın Hıristiyanlığın İmparatorluğun resmi dini olduğu 4. asırdan itibaren polemiklerin tonunun giderek sertleştiği ve anti-Yahudi söylemlerin eylemsel sonuçlar da doğurduğu görülmektedir.

Kaynakça

“Acts And Martyrdom Of The Holy Apostle Andrew”, 1916

The Ante-Nicene Fathers Translations Of The Writings of The Fathers Down to A.D 325, Volume VIII. Original Supplement to The American Edition. Allan Menzies(Ed) Charles Scribner’s Sons New York

Ambrosius 2001

Ambrosius Alexandrinus, Commentary On the Gospel According to Saint Luke, Haleyon Press, Dublin.

Ancient Syriac Documents1864

Ancient Syriac Documents1864, With Preface by W.Wright, Williams and Norgate London

Augustinus 2009

Augustinus Aurelius, İtirafı, Çeviren: Çiğdem Dürüşken, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.

Athanasius 2004

Athanasius, Alexandrias, On The Council Of Nicaea (De Decretis), Translated by Khaled Anatolios, Routledge, London And New York.

Athanasius 2004

Athanasius, Alexandrias, Letters To Serapion On The Holy Spirit, Translated by Khaled Anatolios, Routledge, London And New York.

Atiya 2005

Atiya A., Doğu Hıristiyanlığı Tarihi, Çeviren: Nurettin Hiçyılmaz, Doz, İstanbul.

Aydın 2007

Aydın M., “Hıristiyanlık, Tarihsel Gelişimi, Temel Kaynakları ve Öğretileri”, Yaşayan Dünya Dinleri, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

Basileus 2011

St.Basileus of Caesarea, Against Eunomius, Translated by Mark Delcogliano And Andrew Radde-Gallwitz, The Catholic University Of America Press Washington, D.C.

Berosus 1978

The Babyloniaca of Berosus, Translated by Stanley Mayer Burstein, Undena Publication, Malibu.

Besasel 2000

Besasel Y., Yahudi Tarihi, Ünsel Dil Hizmetleri Yayıncılık, İstanbul.

Braudbury 2008

Braudbury, S., “The Jews of Spain, c. 235–638”, The Cambridge History

of Judaism Vol.4: The Late Roman-Rabbinic Period, Ed. S. T. Katz,
Cambridge University Press, Cambridge.

Brown 2000

Brown P., Geç Antikçağ'da Roma ve Bizans Dünyası, Çeviren: Turhan
Kaçar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Buck 1986

Buck, E., "Anti-Judaic Sentiments in the Passion Narrative According to
Matthew", Anti-Judaism In Early Christianity, Volume 1 Paul And The
Gospels, Edited By Peter Richardson With David Granskou, Wilfrid
Laurier University Press, Ontario, Canada.

Burstein 1978

Burstein,S.M., The Babyloniaca of Berossus, Undena Publication Malibu.

Celsus 1987

Celsus On The True Doctrine, A Discourse Against the Christians,
Translated with a General Introduction by R. Joseph Hoffmann Oxford
University Press, Oxford.

Charles 1908

Charles R. H., *The Greek Versions of the Testaments of the Twelve Patriarchs*,
Oxford Clarendon Press, Oxford.

Clementus 1885

Clementus, Titus Flavius, "The Stromata, or Miscellanies", The Ante-
Nicene Fathers Translations of the Writings of The Fathers Down to A.D
32 Volume II, Alexander Roberts-James Donaldson (ed) The Christian
Literature Publishing Company, Boston

Chrysostomos 1996

Chrysostom, J., Homilies On The Gospel Of St. Matthew the Nicene
And Post-Nicene Fathers First Series, Volume 10 Ed. Philip Schaff, Sage
Software Albany, Or USA Version.

Chrysostomos 2013

Chrysostom, John, Homilies On Paul's Letter To The Philippians,
Introduced, translated, and annotated by Pauline Allen Society of Biblical
Literature Atlanta.

Cohen 1986

Cohen J.D. "Anti-Semitism" in Antiquity: The Problem of Definition",
History Hate and The Dimensions Of Anti-Semitism edited by David
Berger, The Jewish Publication Society Philadelphia-Neyrorrk-Jerusalem.

Cyprianus 1886

Cyprianus Thaschus Cæcilius, "The Treatises Of Cyprian", The Ante-
Nicene Fathers Translations Of The Writings Of The Fathers Down To

A.D 325, Alexander Roberts-James Donaldson (ed) American Reprint Of The Edinburgh Edition, Volume V. New York.

Cyrrillos Of Jerusalem 2000

Cyrrillos Of Jerusalem, translated by Edward Yarnold, S.J. Routledge, London And New York

Çilingiroğlu 1983

Çilingiroğlu, A., "Urartu'da Toplu Nüfus Aktarımları". Anadolu Araştırmaları IX.

Daley 2006

Daley, B. E., Gregorius, Gregorius of Nazianzus, Routledge, London And New York.

De Lange 1987

De Lange, N. Yahudi Dünyası, Çevireneler: Akın Atauz, Sevil Atauz, İletişim Yayınları, İstanbul.

Dvorjetski 1999

Dvorjetski, E., "Social and Cultural Aspects of Medicinal Roman Baths in Israel According to Rabbinic Sources" Roman Baths and Bathing. Part I .Edited by J. DeLaine & D. E. Johnston. Portsmouth, Rhode Island.

Eliade 2003

Eliade, M. Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Cilt II, Çeviren Ali Berktaş, Kabalıcı, İstanbul.

Eusebios 2011

Eusebios, Kilise Tarihi, İncil'den Dördüncü Yüzyıla Hıristiyanlık, Çeviren: Furkan Akderin, Çivi Yazıları, İstanbul.

Ephrem 2012

Ephrem the Syrian's, Hymns on the Unleavened Bread Translation and Introduction by J. Edward Walters Gorgias Press Printed in the United States of America.

Erbil Vekâyinâmesi 2002

Erbil Vekâyinâmesi, Derleyen: Mşıha Zha, Çeviren: Erol Sever, Yaba Yayınları, İstanbul.

"Extracts Concerning Abgar And Addæus" 1916

The Ante-Nicene Fathers Translations of The Writings of The Fathers Down To A.D 325, Volume VIII. Original Supplement to The American Edition. Allan Menzies (Ed) Charles Scribner's Sons New York

Feldman 1986

Feldman L., "Anti-Semitism in the Ancient World" ,History Hate and The Dimensions Of Anti-Semitism edited by David Berger The Jewish Publication Society Philadelphia-Neyrork-Jerusalem.

Frederiksen 2008

Frederiksen P. –Irshai, O., “Christian Anti-Judaism Polemics and Policies”, The Cambridge History of Judaism Vol.4: The Late Roman-Rabbinic Period, Ed. S. T. Katz, Cambridge University Press, Cambridge.

Freidenreich 2013

Freidenreich, D., “Jews, Pagans and Heretics in Early Medieval Canon Law”, Jews in Early Christian Law: Byzantium and the Latin West, 6th-11th Centuries, edit by J. Tolan, N. De Lange, Brepolis, Turnhout.

Fulgentius 1997

Fulgentius Fabius Planciades, Selected Works Translated By Robert B. Eno, The Catholic University Of America Press Washington, D.C.

Gabba 2007

Gabba, E., “The Growth of Anti-Judaism or the Greek Attitude Towards Jews”, The Cambridge History of Judaism Volume 2, ed. W. D. Davies and Louis Filkestein, Cambridge University Press, Cambridge.

Gager 1985

Gager J., G., The Origins of Anti-Semitism, Attitudes Toward Judaism in Pagan and Christian Antiquity Oxford University Press New York Oxford.

Gaston 1986

Gaston L. , “Anti-Judaism and the Passion Narrative in Luke and Acts” Anti-Judaism In Early Christianity, Volume 1 Paul And The Gospels, Edited By Peter Richardson With David Granskou, Wilfrid Laurier University Press, Ontario, Canada.

Geary 2012

Geary, P., Uluslar Miti ve Avrupa'nın Kökenleri, Çeviren: Çağdaş Sümer, Tan Kitabevi, Ankara.

Gilson 2007

Gilson É., Ortaçağda Felsefe, Patristik Başlangıçtan XIV. Asır Sonlarına Kadar, Çeviren: Ayşe Meral, Kabcacı, İstanbul.

Grafton 2006

Grafton A. –Megan, W., Christianity and the Transformation of the Book Origen, Eusebius, and the Library of Caesarea the Belknap Press of Harvard University Press Cambridge.

Grant 2008

Grant M., İmparator Konstantin, Çeviren: Şener Şükrü Yiğitler, Akademi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

Groepler 1999

Groepler E., İslâm ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler, Çeviren: Süheyla

Kaya, Belge, İstanbul.

Herodotos 1973

Herodot Tarihi, Çeviren: Mümtelim Ötmen, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Hippolytus 1886 a

Hippolytus of Rome, "The Refutation Of All Heresies", The Ante-Nicene Fathers Translations of The Writings of The Fathers Down to A.D 325, Alexander Roberts-James Donaldson (ed) American Reprint Of The Edinburgh Edition, Volume V. New York.

Hippolytus, 1886 b

Hippolytus of Rome, "On Proverbs" ,The Ante-Nicene Fathers Translations of The Writings of The Fathers Down to A.D 325, Alexander Roberts-James Donaldson (ed) American Reprint Of The Edinburgh Edition, Volume V. New York.

Hurd 1986, Hurd

J.C., "Paul Ahead of His Time 1 Thess. 2:13-16" Anti-Judaism In Early Christianity, Volume 1 Paul And The Gospels, Edited By Peter Richardson With David Granskou, Wilfrid Laurier University Press, Ontario, Canada.

<http://biblehub.com/text/matthew/23-36.htm>.

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/searchresults?q=genean>.

<http://www.roger-pearse.com/weblog/2016/10/03/the-letter-of-tiberius-to-pilate-epistola-tiberii-ad-pilatam/>.

Ignatius 1913 a

Ignatius Antiokheías, "Epistle to Magnesians", The Ante-Nicene Fathers Translations of the Writings of The Fathers Down to A.D 325, Volume I, Alexander Roberts-James Donaldson (ed) Charles Scribner's Sons. New York.

Ignatius 1913 b

Ignatius Antiokheías, "Epistle to Philadelphians", The Ante-Nicene Fathers Translations of the Writings of the Fathers Down to A.D 325, Volume I, Alexander Roberts-James Donaldson (ed) Charles Scribner's Sons. New York.

Iustinus 1913

Iustinus Martyr, "Dialogue With Trypho", The Ante-Nicene Fathers Translations of the Writings of the Fathers Down to A.D 325, Volume I, Alexander Roberts-James Donaldson (ed), Charles Scribner's Sons. New

York.

Johnson 1988

Johnson, P., A History Of The Jews First Perennial Library Edition, Harper Collins. New York.

Julius Africanus 1886

Julius Africanus, "The Extant Writings Of Julius Africanus", The Ante-Nicene Fathers Translations of The Writings of The Fathers Down to A.D 325, Alexander Roberts-James Donaldson (ed) American Reprint Of The Edinburgh Edition, Volume VI. New York.

Kalleres 2015

Kalleres, D.S., City of Demons Violence, Ritual, and Christian Power in Late Antiquity, University Of California Press.

Kutsal Kitap (Yeni Çeviri) 2001, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul.

Kloppenbergl 2005

Kloppenbergl J. S. and Marshall J. W. (eds.), Apocalypticism, Anti-Semitism and the Historical Jesus: Subtextsin Criticism, London and New York.

Lactantius 1913

Lactantius, Lucius Caelius, "The Epitome of the Divine Institutes", The Ante-Nicene Fathers Translations Of The Writings Of The Fathers Down To A.D 325, Volume VII Alexander Roberts-James Donaldson (ed), Charles Scribner's Sons. New York.

Lactantius 2003

Lactantius, Lucius Caelius Divine Institutes Translated with an Introduction and Notes by Anthony Bowen And Peter Garnsey Liverpool University Press, Liverpool.

Laqueur 2006

Laqueur W., The Changing Face Of Antisemitism From Ancient Times to the Present Day, Oxford University Press, Printed in the United States of America.

Levine, 2006

Levine, L., Jewish Archaeology in Late Antiquity: Art, Architecture, and Inscriptions, The Cambridge History Of Judaism Volume Four The Late Roman-Rabbinic Period Volume Editor Steven T. Katz Cambridge University Press First Published United Kingdom at the University Press, Cambridge.

Lewis 2004

Lewis ,B., Semitizm ve Anti-Semitizm, Çatışma ve Önyargıya Dair, Çeviren: Hür Güldü, Everest Yayınları, İstanbul

Linder 2012

Linder Ammon, “The Legal Status Jews in the Byzantine Empire”, Jews in Byzantium, Dialectics of Minority and Majority Cultures, ed.R. Bonfil, O. Irshai, G. Stroumsa, R. Talgam, Brill-Leiden-Boston.

MacDonald 2004

MacDonald,K., Separation and Its Discontents Toward an Evolutionary Theory of Anti-Semitism, Acid Free Paper

Marshall 2005

Marshall John W., “Apocalypticism And Anti-Semitism: Inner-Group Resources For Inter-Group Conflicts Apocalypticism”, Anti-Semitism and the Historical Jesus Subtexts in Criticism Edited by John S. Kloppenborg with John W. Marshall, T&T Clark International A Continuum imprint, London-New York.

Mathetes 1913

Mathetes, “The Epistle Of Mathetes To Diognetus”, The Ante-Nicene Fathers Translations of the Writings of the Fathers Down to A.D 325, Volume I, Alexander Roberts-James Donaldson (ed), Charles Scribner’s Sons. New York.

Meredith 2003

Meredith Anthony, S.T.Gregory Of Nyssa, The Early Church Fathers Edited by Carol Harrison, Routledge, London and New York.

Mieroop 2006

Mieroop M., Antik Yakındoğu Tarihi, İÖ 3000-323, Çeviren: Sinem Gül, Dost, Ankara.

Moses Of Chorene 1916

Moses Of Chorene, History of Armenia, The Ante-Nicene Fathers Translations of The Writings of The Fathers Down to A.D 325, Volume VIII. Original Supplement To The American Edition. Allan Menzies (Ed) Charles Scribner’s Sons New York.

Neusner 2007

Neusner, J. “Jews in Iran”, The Cambridge History of Iran Vol 3(2) E. Yarshater, Cambridge University Press, Cambridge.

Novatianus 1886

Novatianus, “On The Jewish Meats”, The Ante-Nicene Fathers Translations of the Writings of The Fathers Down to A.D 325, Alexander Roberts-James Donaldson (ed) American Reprint of The Edinburgh

Edition, Volume V. New York.

Origenes 1885

Origenes, Adamantius, "Origen to Africanus", The Ante-Nicene Fathers Translations of the Writings of the Fathers Down to A.D 32 Volume IV, Alexander Roberts-James Donaldson (ed) The Christian Literature Publishing Company, Boston.

Paulinus 2002

Paulinus Of Milan, The Life of Saint Ambrose Boniface Ramsey O.P. Ambrose Routledge London and New York.

Petrus Chrysologus 2005

Peter Chrysologus, Selected Sermons, Volume 3 Translated By William B. Palardy, The Catholic University Of America Press Washington, D.C.

Przybylski 1986

Przybylski, B., "The Setting Of Matthean Anti-Judaism", Anti-Judaism In Early Christianity, Volume 1 Paul And The Gospels, Edited By Peter Richardson With David Granskou, Wilfrid Laurier University Press, Ontario, Canada.

Ramsay 2000

Ramsay W. M., Tarsus, Aziz Pavlus'un Kenti, Çeviren: Levent Zoroğlu, TTK, Ankara 2000.

Rebenich 2005

Rebenich, S., Jerome, Routledge, London And New York.

"Revelation Of Paul"

1916, The Ante-Nicene Fathers Translations of the Writings of the Fathers Down to A.D 325, Volume VIII. Allan Menzies(Ed) Charles Scribner's Sons New York.

Richardson 1917

Richardson, E., Bibliographical Synopsis, The Ante-Nicene Fathers Translations of the Writings of the Fathers Down to A.D 325 Volume X, A. Cleavand Coxe (ed) Charles Scribner's Sons New York.

Richardson 2006

Richardson, P., "The Beginnings of Christian anti-Judaism, 70–c. 235", The Cambridge History Of Judaism Volume Four The Late Roman-Rabbinic Period Volume Editor Steven T. Katz Cambridge University Press First Published United Kingdom at the University Press, Cambridge.

Russell 1994

Russell, B., Batı Felsefesi Tarihi Ortaçağ, Cilt II, Çeviren: Muammer Sencer, Say Yayınları, İstanbul.

Russell 2000

Russell, N., *Cyril Of Alexandria*, Routledge, London And New York.

Sharf 1971

Sharf, A., *Byzantine Jewry, from Justinian to the Fourth Crusade*, Routledge, London.

Shepardson 2008

Shepardson, C., *Anti-Judaism and Christian Orthodoxy, Ephrem's Hymns in Fourth-Century Syria*, The Catholic University of America Press, Washington.

Sider 2001

Sider, R. d. (ed), *Christian and Pagan in the Roman Empire, The Witness of Tertullian* Catholic University of America Press Washington, D.C.

Siirt Vekâyinamesi 2010

Siirt Vekâyinamesi ve Doğu Süryani Nasturi Kilisesi Tarihi, 2010, İstanbul, Derleyen: Adday Şer, Çeviren: Celal Kabadayı, İstanbul

Stern 1976

Stern, M., *Greek And Latin Authors On Jews And Judaism Vol I From Herodotus to Plutarch*, The Israel Academy of Sciences and Humanities, Jerusalem.

Stern 1980

Stern, M., *Greek And Latin Authors On Jews And Judaism Vol II From Tacitus to Simplicus* The Israel Academy of Sciences and Humanities, Jerusalem.

Stern 1984

Stern, M., *Greek And Latin Authors On Jews And Judaism Vol III F R O Appendixes and Indexes*, The Israel Academy of Sciences and Humanities, Jerusalem.

Taylor 1995

Taylor, M. S., *Anti-Judaism and Early Christian Identity, A Critique of the Scholarly Consensus*, E.J. Brill, Leiden.

Tertullianus 1885 a

Tertullianus Quintus, "Ad Nationes", *The Ante-Nicene Fathers Translations of The Writings of the Fathers Down to A.D 325 Volume III*, Alexander Roberts-James Donaldson (ed) The Christian Literature Publishing Company, Boston.

Tertullianus 1885 b

Tertullianus Quintus, "An Answer to the Jews", *The Ante-Nicene Fathers Translations of the Writings of the Fathers Down to A.D 325 Volume III*, Alexander Roberts-James Donaldson (ed) The Christian Literature

Publishing Company, Boston.

Tertullianus 1885 c

Tertullianus Quintus, "The Five Books Against Marcion", The Ante-Nicene Fathers Translations of the Writings of The Fathers Down to A.D 325 Volume III, Alexander Roberts-James Donaldson (ed) The Christian Literature Publishing Company, Boston.

Tertullianus, 1885 d

Tertullianus Quintus, "On Idolatry" The Ante-Nicene Fathers Translations of the Writings of the Fathers Down to A.D 325 Volume III, Alexander Roberts-James Donaldson (ed) The Christian Literature Publishing Company, Boston.

Tertullianus 2005

Tertullianus Quintus, "Against the Jews (Aduersus Iudaeos)", Translated by Geoffrey D.Dunn, Routledge, London And New York.

"The Acts and Martyrdom of St. Matthew the Apostle" 1916

The Ante-Nicene Fathers Translations of the Writings of the Fathers Down to A.D 325, Volume VIII. Allan Menzies(Ed) Charles Scribner's Sons New York.

"The Acts of Barnabas"

1916, The Ante-Nicene Fathers Translations of the Writings of the Fathers Down to A.D 325, Volume VIII. Allan Menzies(Ed) Charles Scribner's Sons New York.

"The Acts of Philip" 1924

The Apocryphal New Testament, Translation and Notes by M.R. James, Clarendon Press, Oxford.

"The Apocryphal New Testament" 1924

Translation and Notes by M.R. James, Clarendon Press, Oxford.

"The Giving up of Pontius Pilate" 1916

The Ante-Nicene Fathers Translations of the Writings of the Fathers Down to A.D 325, Volume VIII. Allan Menzies(Ed) Charles Scribner's Sons New York.

"The Gospel According to Peter" 1912

The Ante-Nicene Fathers Translations of the Writings of The Fathers Down to A.D 325, Volume IX. Allan Menzies(Ed) Charles Scribner's Sons New York.

"The Gospel Of Nicodemus" 1916

The Ante-Nicene Fathers Translations of the Writings of The Fathers Down to A.D 325, Volume VIII. Original Supplement to The American Edition. Allan Menzies(Ed) Charles Scribner's Sons New York.

“The Martyrdom of Polycarp” 1913

The Ante-Nicene Fathers Translations of The Writings of the Fathers Down to A.D 325, Volume I, Alexander Roberts-James Donaldson (ed) Charles Scribner’s Sons. New York.

“The Narrative of Joseph” 1916

The Ante-Nicene Fathers Translations of The Writings of The Fathers Down to A.D 325, Volume VIII. Allan Menzies(Ed) Charles Scribner’s Sons New York.

“The Report of Pilate The Procurator Concerning Our Lord Jesus Christ” 1916

The Ante-Nicene Fathers Translations of the Writings of the Fathers Down to A.D 325, Volume VIII. Allan Menzies(Ed) Charles Scribner’s Sons New York.

“The Teaching of Addæus the Apostle” 1916

The Ante-Nicene Fathers Translations of the Writings of the Fathers Down to A.D 325, Volume VIII. Allan Menzies(Ed) Charles Scribner’s Sons New York.

Theopahnes 1997

Theopahnes Confessor, The Chronicle of Theopahnes Confessor Byzantine and Near Eastern History AD 284-813, Translated by Cyril Mango and Roger Scott, Clarendon Press, Oxford.

Theodoros 2009

Theodore of Mopsuestia, Early Church Fathers; 2nd Ed. McLeod, Frederick G. Taylor & Francis, Routledge. London And New York.

Viljoen 2007

Viljoen F P, “Matthew, the Church and anti-Semitism”, Verbum Et Ecclesia JRG 28(2).

Wallace-Williams 1999

Wallace, R., Williams, W., Tarsuslu Paulus’un Üç Dünyası, Çev. Zühre İlgelen, Homer, İstanbul.

Seleucia | Sayı VII | Nisan - Mayıs 2017

Olympos Kazılarında Bulunan Aydınlatma Gereçleri B. Yelda Olcay Uçkan - Muradiye Öztaşkın	11	Erken Hıristiyan Literatüründe Yahudiler ve Anti-Semitizm Ulaş Töre Sivrioğlu	235
Arkeolojik Kazılar Işığında Olba Tiyatrosu: Ön Sonuçlar Emel Erten - Deniz Kaplan	29	Zeus Labraundos Kutsal Alanı Su Kompleksi Kazıları Cam Buluntuları Ömür Dünya Çakmaklı	279
Olba Manastırı Kuzey Kilisesi'nden (<i>Diakonikon</i>) Bizans Dönemi <i>Opus Sectile</i> Taban Döşemesi Murat Özyıldırım - Yavuz Yeğin	47	Tripolis'teki 6 No.lu Kaya Mezarı Sabri Arıcı - Aytekin Erdoğan	297
Olba'da Bulunan Sikkeler Işığında Kentin Erken Yerleşim Tarihi Tuna Akçay	69	Seyitömer Höyük Hellenistik Dönem Balık Tabakları Figen Çevirici Coşkun	325
Olba Tiyatro Kazısı Cam Kadeh Buluntuları Emel Erten - Emine Akkuş Koçak	89	Aşağı Salat Höyüğü'nden Cam At Rhytonu S. Yücel Şenyurt - Emel Erten - İlkay Akkan	345
Olba Kazısı'nda Ele Geçen Hellenistik Dönem'e Ait Bir Sepet Kulplu Amphora Parçası Erkan Alkaç	113	Kuva-yi Milliye Müzesi'nden Bir Grup Gümüş Venedik Sikkesi Ceren Ünal	363
Sikke Buluntuları Bağlamında Olba'da II. Constantius Dönemi Emel Erten	129	Direkli Mağarası Epi-paleolitik Dönem Yaşamsal Alan Düzenlemeleri Üzerine Bir Değerlendirme Cevdet Merih Ereğ	377
Klazomenai Karantina Adası Kuzey Yamacı Kazılarında Ele Geçen Oturan Çıplak Genç Kız Figürinleri Ashıhan Özbay	147	Orta Aras Havzası'nda Bir Orta Tunç Çağı Kalesi: Çalgüneş Ayhan Yardımcıel - Emine Gizlenci	397
Karabel Asarcık'taki Sion Manastırı Mezar Odası ve Bizans Lahitleri Bülent İşler	161	Olba Akropolisi Kuzey Kule Kazısından Ele Geçen Karbonize Ahşap Malzemenin Anatomik Analizi Barbaros Yaman - Ali Akın Akyol - Emel Erten	411
Mimari Plastik Veriler Işığında Erken Bizans Döneminde Side'de Sütunlu Caddelerin Onarımı Şener Yıldırım	187	Olba Kazısı Tiyatro Seramik Buluntuları Arkeometrik Çalışmaları Ali Akın Akyol - Safiye Aydın	421
Karantina Adası Kuzey Yamacı Kazıları Stratigrafik Değerlendirmesi ve Hellenistik Dönem Pişmiş Toprak Figürinler Fikret Özbay - Ashıhan Özbay	207	Kitap Tanıtımı Ömer Özyiğit'e Armağan Emel Erten	439
Erken Hıristiyanlık Döneminde Zephyrion/Zephyrium Murat Özyıldırım - Muzaffer Yılmaz	225	Kudüs: Bir Şehrin Biyografisi Murat Özyıldırım	447

ISSN 2148-4120

9 772148 412007